

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Onderzoek naar de NK-collectie

Voortgangsrapportage 1
September 2023

Hernieuwd onderzoek naar de NK-collectie

Graag neem ik u mee terug naar 25 jaar geleden, omdat ik het belangrijk vind om het contrast te schetsen tussen toen en nu. In die tijd verzocht de regering de commissie-Ekkart een proefonderzoek te doen naar de herkomst van de NK-collectie. Deze collectie bestond uit objecten die uit Duitsland waren gerecupereerd na de oorlog, maar ook uit objecten die als vijandelijk bezit in Nederland in beslag waren genomen. De conclusie van het proefonderzoek was dat de NK-collectie 'omhuld was door een waas van geheimzinnigheid, dat herkomstgegevens onduidelijk waren en informatie ontoegankelijk'.

De afgelopen 25 jaar voelde de rijksoverheid in toenemende mate de urgentie om zoveel mogelijk recht te doen aan de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Dat betekende onder andere een meer open en transparante houding ten aanzien van de NK-collectie. Om de verantwoordelijkheid te nemen om geroofde kunst en objecten terug te krijgen bij de rechtmatige eigenaren.

Dat we er nog niet zijn, blijkt wel uit de aanbevelingen van het adviesrapport 'Streven naar rechtvaardigheid' uit 2020. Een belangrijke aanbeveling is het herstarten van het systematische herkomstonderzoek naar de NK-collectie, mede ingegeven door de beschikbaarheid van nieuwe bronnen en technologieën. Ik ben dan ook verheugd dat de RCE in staat is gesteld om dit onderzoek uit te voeren, waarbij er nu ook expliciet naar de jaren 1933-1940 wordt gekeken. Het onderzoek is niet alleen belangrijk om de herkomst van objecten te achterhalen, maar ook wordt hiermee een onderdeel van de familiegeschiedenis teruggegeven aan kinderen en kleinkinderen.

De komende jaren onderzoekt een team van startende en ervaren herkomstonderzoekers de circa 3300 objecten die nog het label NK-collectie dragen. Daarnaast maken we archiefmateriaal en onderzoeksgegevens toegankelijk, onder andere door het creëren van één ingang voor geïnteresseerden in informatie over cultuurgoederen uit de Tweede Wereldoorlog. Ook organiseert de RCE regelmatig praktische kennisdagen voor professionals in het museale veld. Op die manier stimuleren we blijvende kennisopbouw rondom het doen van herkomstonderzoek.

In dit magazine delen we de voortgang van de verschillende activiteiten met u. Dat blijven we de komende jaren doen. Zo vindt u artikelen over het belang van herkomstonderzoek, de bijzondere resultaten en vondsten die er zijn gedaan en interviews met betrokkenen. De komende jaren zetten we vervolgstappen op de weg die 25 jaar geleden ingeslagen is. Hiermee hopen we bij te dragen aan de erkenning van het onrecht dat de oorspronkelijke eigenaren is aangedaan en aan het herstel van dit onrecht.

Susan Lammers
Algemeen directeur Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

In de vrachtwagen controleren sergeant Harold A. Way (links) en kapitein Harry V. Anderson van de 101st Airborne Division de lading en noteren elk item. Duitsland, 1945. Foto Nationaal Archief / Collectie Spaarnestad / fotograaf onbekend.

Colofon

Datum september 2023
Redactieraad Iris Looman, Nadine van Tijn, Daniël Hendrikse, Silja de Vilder Coombs, Adinda van Wely
Met dank aan Micha Cluysenaer, Welmoed Wijmans, Bram Petraeus, Catharina Gerritsen, Marcel Kentin
Omslag Een Amerikaanse militair bekijkt schilderijen in het voormalig hoofdkwartier van de Luftwaffe aan de Königssee, Duitsland, 1945. Foto Nationaal Archief / Collectie Spaarnestad / fotograaf onbekend.

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2023

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Kunstwerk zoekt erfgenaam <i>Nina Wijsbek</i>	6
Kort overzicht 25 jaar restitutiebeleid cultuurgoederen WOII in Nederland	9
Interview met drie adviseurs cultuurgoederen uit de Tweede Wereldoorlog <i>Dirk Snoodijk</i>	10
Digitale doorzoekbaarheid <i>Nadine van Tijn</i>	13
Herkomstonderzoekers aan het woord <i>Micha Cluysenaer</i>	15
Het verhaal van een vergeten kunstenaar <i>Liza Lebedeva</i>	16
Column <i>Marieke van Schijndel</i>	19
Hoe twee zestiende-eeuwse wandtapijten bij Göring terechtkwamen <i>Gina Moen</i>	20
Nieuwe vormen van archiefonderzoek <i>Daniël Hendrikse en Silja de Vilder Coombs</i>	24
Column <i>Marc Mjureke</i>	28
In gesprek met het Centraal Joods Overleg <i>Micha Cluysenaer</i>	30
Kennismaking met de begeleidingscommissie	34
Overleven in een restauratieatelier in Theresienstadt <i>Silja de Vilder Coombs</i>	35
Hulp bij herkomst	38
De NK-collectie uitgelicht: een Zeeuws boerenzakmes <i>Micha Cluysenaer</i>	40
Tapijten: bijzondere persoonlijke NK-stukken zonder eigenaar <i>Laurie Gnade</i>	44

Kunstwerk zoekt erfgenaam

Impuls voor teruggave kunst met een oorlogsverleden

In 1942 verkocht de Joodse kunsthandelaar Gustav Cramer het schilderij *Rivierlandschap met ruïne en stad in de verte* aan een Duitse kunsthandel. Namens wie hij dat deed, weten we niet, behalve dat het een ondergedoken vrouw betrof. Om haar identiteit te beschermen zijn haar gegevens destijds nergens genoteerd. Vlak na de Tweede Wereldoorlog is het schilderij gerecupeerd: teruggehaald naar Nederland, samen met duizenden andere cultuurgoederen die in de periode 1933-1945 in Duitsland terecht waren gekomen. Teruggeven aan de oorspronkelijke eigenaar lukte niet; het spoor liep dood bij Cramer. In het depot van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) wacht het schilderij nog altijd op restitutie. Of dat nog kan, moet nader onderzoek uitwijzen.

TEKST: NINA WIJSBEK

Herkomstonderzoek hervat

De RCE gaat daarom de herkomstgeschiedenis van het rivierlandschap en andere na de Tweede Wereldoorlog uit Duitsland teruggekeerde kunst nader onderzoeken. Het is een van de nieuwe taken die de RCE sinds vorig jaar uitvoert, als onderdeel van de maatregelen die de minister van Cultuur in 2021 aankondigde om zoveel mogelijk roofkunst terug te geven aan de oorspronkelijke eigenaren of hun erfgenamen. Sinds 2022 onderzoekt de RCE alle objecten uit de NK-collectie om te bekijken of er lacunes zijn in de herkomstgeschiedenis. Het streven is om informatie over eigendomsstatus en verblijfsgeschiedenis van objecten aan te vullen en zo restitutie van deze voorwerpen mogelijk te maken. Hiermee bouwt de RCE voort op het uitgebreide onderzoek dat Bureau Herkomst Gezocht verrichtte tussen 1998 en 2007. Informatie uit nieuwe studies, de toenemende digitalisering van archieven in binnen- en buitenland en de ontsluiting van tot nu toe onbekende of ontoegankelijke archieven, maken het waarschijnlijk dat er nieuwe aanknopingspunten boven water komen. Een voorbeeld is de database van de Universiteit Heidelberg waarin duizenden veilingcatalogi uit Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland uit de periode 1901-1945 zijn gedigitaliseerd en voor iedereen makkelijk te doorzoeken zijn.

Informatie en advies

De RCE heeft sinds 2022 ook een belangrijke nieuwe voorlichtingstaak op het gebied van roof en restitutie van cultuurgoederen uit de Tweede Wereldoorlog. Belanghebbenden, musea, collectiebeheerders, onderzoekers, studenten en andere geïnteresseerden kunnen hier terecht.

De NK-collectie

Een deel van de objecten die na 1945 terugkwamen uit Duitsland werd kort na de oorlog teruggegeven aan de oorspronkelijke eigenaren. Alle werken die oninteressant werden geacht, werden op veilingen verkocht. Wat achterbleef kreeg de titel NK-collectie (Nederlands Kunstbezit-collectie) en werd ondergebracht in de Rijkscollectie. Ook een beperkt aantal werken van collaborateurs of Duitsers die na 1945 in Nederland in beslag zijn genomen, en andere kunstvoorwerpen met een oorlogsverleden die – soms veel later – in binnen- en buitenland opdoken, zijn ondergebracht in de NK-collectie. De huidige NK-collectie beslaat ca. 3300 werken of ensembles, waaronder keramiek, meubels, tapijten, tekeningen en schilderijen. Niet al deze objecten zijn tussen 1933-1945 geroofd, geconfisqueerd, onder dwang verkocht of anderszins onvrijwillig verloren; in de collectie zit ook vrijwillig verkochte handelswaar. Een groot aantal objecten uit de NK-collectie is uitgeleend, bijvoorbeeld aan Nederlandse musea die verplicht zijn de bijzondere herkomst te vermelden. Het deel dat niet is uitgeleend wordt bewaard in het depot van de RCE, die de NK-collectie beheert.

Dionys Verburgh, *Rivierlandschap met ruïne en een stad in de verte*, ca. 1722, inv. NK2395, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De Joodse kunsthandelaar Cramer schrijft in 1950 aan de Stichting Nederlandsch Kunstbezit:

"De schilderijen: Tischbein en twee (niet twee paar) Amigoni bevonden zich voor de oorlog in Duits particulier bezit. Ik heb deze schilderijen voor een ondergedoken dame verkocht, evenals een schilderij van Verburgh."

Bijvoorbeeld met vragen over de NK-collectie, over het indienen van een restitutieverzoek, over hoe herkomstonderzoek te doen. Waar nodig wordt doorverwezen naar archieven en andere betrokken organisaties. Ook verbetert de RCE de digitale toegankelijkheid van informatie en onderzoeksbronnen.

Zoveel mogelijk teruggeven

Het herkomstonderzoek, het opsporen van eigenaren en het verspreiden van kennis dient allemaal hetzelfde doel: zoveel mogelijk objecten die tijdens het naziregime geroofd, geconfisqueerd of onvrijwillig verloren zijn, teruggeven aan (erfgenamen van) oorspronkelijke eigenaren. Dit doel is niet nieuw. Kort na de Tweede Wereldoorlog is in Nederland een deel van de uit Duitsland teruggekeerde kunstvoorwerpen teruggegeven aan rechtmatige

eigenaren. Daarna duurde het tot eind jaren '90 van de vorige eeuw voor er nationaal en internationaal aandacht werd gevraagd voor de teruggave van 'roofkunst' en voor het onrecht dat Joden en andere onder het naziregime vervolgte bevolkingsgroepen is aangedaan. Verschillende landen, waaronder Nederland, onderschreven in 1998 de Washington Principles on Nazi-Confiscated Art die een leidraad vormen om geroofde kunst te identificeren, te onderzoeken en terug te geven. Sindsdien zetten de Nederlandse Staat en verschillende organisaties in Nederland zich hiervoor in en zijn honderden objecten teruggegeven.

Zorgvuldig te werk

In principe kan iedereen een verzoek tot teruggave van voorwerpen uit de NK-collectie bij de RCE indienen. De staatssecretaris van Cultuur

besluit of een voorwerp wel of niet wordt teruggeven. Zo'n besluit neemt de staatssecretaris niet zomaar: over elke zaak geeft de Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, beter bekend als de Restitutiecommissie, een onafhankelijk advies. Als de Restitutiecommissie kan vaststellen dat het in hoge mate aannemelijk is dat de verzoeker of diens rechtsopvolger de oorspronkelijke eigenaar was en het in voldoende mate aannemelijk is dat bezitsverlies onvrijwillig plaatsvond, adviseert zij de staatssecretaris het verzochte werk terug te geven. De Restitutiecommissie baseert haar adviezen op

.....

'Het streven is dat alle onvrijwillig kwijtgeraakte kunst teruggaat naar oorspronkelijke eigenaren of hun erfgenamen'

.....

historisch onderzoek. Dat wordt in bijna elke zaak gedaan door het Expertisecentrum Restitutie Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog dat is ondergebracht bij het NIOD. Dit historisch onderzoek is een verdieping ten opzichte van het herkomstonderzoek dat naar de gehele NK-collectie is en wordt gedaan. Het Expertisecentrum bekijkt onder andere of een werk dat wordt teruggevraagd hetzelfde voorwerp is dat voor of tijdens de oorlog verloren is gegaan. Ook onderzoekt het Expertisecentrum de omstandigheden waaronder het voorwerp van eigenaar is veranderd. De Restitutiecommissie publiceert haar adviezen op haar website, waar ze (geanonimiseerd) voor iedereen toegankelijk zijn.

Ook kunstwerken die geen eigendom zijn van de Staat kan iemand terugvragen of laten onderzoeken. Dat moet wel samen met de huidige eigenaar, vaak een gemeente of een museum. Eigenaar en verzoeker kunnen de Restitutiecommissie om een bindend advies vragen. Een verzoek om onderzoek kan worden ingediend via de RCE. Het Expertisecentrum verricht het onderzoek in dit soort zaken.

Verweesde kunst

Het streven is dat alle onvrijwillig kwijtgeraakte kunst teruggaat naar oorspronkelijke eigenaren of hun erfgenamen. Die kunnen niet altijd worden opgespoord. Omdat er geen overlevenden zijn, omdat documentatie ontbreekt of verloren is gegaan of omdat het spoor in de archieven niet verder voert. Het kan ook zijn dat objecten weinig unieke, herkenbare kenmerken hebben waardoor de herkomst moeilijk te traceren is. Dat is het geval bij een deel van de kasten, tafels, kisten en tapijten in de NK-collectie. Dit betekent dat ook na afronding van het hernieuwde herkomstonderzoek er een groep 'verweesde kunst' overblijft. Afgesproken is dat objecten waarvan niet meer achterhaald kan worden wie de eigenaar was tijdens het naziregime, maar waarvan het wel aannemelijk is dat ze in die periode geroofd zijn en oorspronkelijk van Joodse eigenaren waren, in beheer worden overgedragen aan een Joodse erfgoedinstelling. Uiteindelijk, als het Nederlandse restitutiebeleid als afgerond wordt bestempeld, zal deze collectie in eigendom worden overgedragen aan de Joodse gemeenschap in Nederland.

Alle informatie welkom

Het herkomstonderzoek dat de RCE gaat uitvoeren loopt tot 2026. Nieuwe informatie die uit het onderzoek bekend wordt, maakt de RCE digitaal toegankelijk. Wie nieuwe of aanvullende informatie heeft over een object uit de NK-collectie, of aanknopingspunten kent voor het onderzoek, kan actief bijdragen aan de belangrijke opgave cultuurgoederen terug te geven aan de oorspronkelijke eigenaren en hun erfgenamen. Hoe meer informatie beschikbaar is, hoe groter de kans dat een (erfgenaam van een) oorspronkelijke eigenaar kan worden opgespoord en een restitutieverzoek wordt ingediend.

Over de auteur:

Nina Wijsbek is adviseur erfgoedbeleid bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Eindrapportage van de Commissie Herkomst Gezocht.

Eindrapportage van het project Museale verwervingen vanaf 1933.

Kort overzicht 25 jaar restitutiebeleid cultuurgoederen WOII in Nederland

oktober 1997:	Staatssecretaris van Cultuur Aad Nuis geeft opdracht tot de uitvoering van een steekproef naar de herkomst van kunstwerken in de NK-collectie.
1 november 1997:	Commissie Herkomst Gezocht verricht verkennend onderzoek naar de NK-collectie.
12 maart 1998:	Bijeenkomst over museale verwervingen in 1940-1945, Rijksmuseum Amsterdam. Commissie Museale Verwervingen 1940-1948 in het leven geroepen.
april 1998:	Bevindingen van de Commissie Herkomst Gezocht gepresenteerd.
mei 1998:	De regering stemt in met nader onderzoek naar de herkomst van de NK-collectie.
september 1998:	Bureau Herkomst Gezocht gaat van start, onder begeleiding van de Commissie Herkomst Gezocht.
30 november – 3 december 1998:	Washington Conference on Holocaust Era Assets, waar de Principles on Nazi-Confiscated Art worden overeengekomen. Nederland onderschrijft deze principes .
4 november 1999:	De Raad van Europa neemt de resolutie Looted Jewish Cultural Property aan.
december 1999:	Rapport Museale verwervingen 1940-1948 verschijnt.
april 2001:	Eerste set aanbevelingen Commissie Herkomst Gezocht over particulier bezit.
22 december 2001:	Staatssecretaris Rick van der Ploeg besluit tot oprichting van de Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog (de Restitutiecommissie).
januari 2003:	Tweede set aanbevelingen Commissie Herkomst Gezocht over de kunsthandel.
februari - augustus 2003:	Expositie 'Herkomst Gezocht - De teruggave van kunstvoorwerpen na de Tweede Wereldoorlog' in het Fries Museum, Leeuwarden.
september 2004:	Slotaanbevelingen Commissie Herkomst Gezocht.
november 2006 –februari 2007:	Expositie 'Geroofd, maar van wie?' in de Hollandsche Schouwburg, Amsterdam.
2008:	Afronding werkzaamheden Bureau Herkomst Gezocht.
2009:	Project Museale verwervingen vanaf 1933 gaat van start.
26- 30 juni 2009:	Holocaust Era Assets Conference, Praag. Hier wordt de Terezin Declaration on Holocaust Era Assets and Related Issues overeengekomen. Nederland ondertekent de Declaration.
2011:	Staatssecretaris Halbe Zeilstra vraagt de Raad voor Cultuur om het sinds 2001 geldende restitutiebeleid te bestuderen en waar nodig suggesties te doen voor aanpassingen.
2012:	De ad hoc Commissie Herkomst Gezocht van de Raad voor Cultuur brengt advies uit.
oktober 2013:	Project Museale verwervingen vanaf 1933 afgerond.
mei 2015:	Rapport van Bureau Berenschot, Een toekomstgericht restitutiebeleid.
september 2018:	Oprichting Expertisecentrum Restitutie bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies.
december 2020:	Advies Commissie evaluatie restitutiebeleid cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog, Streven naar rechtvaardigheid.
januari 2022:	Start intensivering restitutiebeleid, uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De drie adviseurs cultuurgoederen uit de Tweede Wereldoorlog

‘We hopen zo veel mogelijk terug te kunnen geven’

Vlak na de Tweede Wereldoorlog is er heel wat beeldende en toegepaste kunst uit nazi-Duitsland teruggehaald. Een deel is destijds weer aan de eigenaren gegeven. De rest kwam in het beheer van de overheid. Drie adviseurs van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed houden zich daar nu mee bezig. Wat doen zij precies?

TEKST: DIRK SNOODIJK

Wat doet een adviseur cultuurgoederen uit de Tweede Wereldoorlog?

Annelies Kool: ‘Wij verstrekken informatie over kunstvoorwerpen die tijdens het naziregime verloren zijn geraakt. Zo ondersteunen we mensen in hun zoektocht naar kunst die aan hun families heeft toebehoord. Deze veelal Joodse erfgenamen proberen een beeld te krijgen van wat er voor de Tweede Wereldoorlog in hun huizen hing. Hele boedels zijn tijdens de bezetting door de Duitsers meegenomen. Ook helpen we musea met herkomstonderzoek, bijvoorbeeld als zij een kunstwerk willen verwerven. Of als ze lacunes in de geschiedenis van objecten uit hun collectie aan willen vullen. Verder benaderen veilinghuizen, kunsthandelaars en onderzoekers ons.’

Perry Schrier: ‘Als een veilinghuis vermoedt dat een kunstwerk tussen 1933 en 1945 door de Duitsers is ontvreemd vragen ze ons om een archiefstuk waaruit dat blijkt. Als dat zo is, dan zeggen ze tegen de klant dat ze het niet kunnen veilen. Maar als uit onze bronnen geen alarmerende feiten naar voren komen, wil dat niet zeggen dat het werk niet alsnog geroofd zou kunnen zijn.’

Geen garanties dus?

Perry Schrier: ‘Het stempeltje “Dit is geen roofkunst” krijgen ze niet van ons, nee. Ons werk bestaat sinds 1997. Vorig jaar is het bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) terechtgekomen. Het mooie is dat de RCE nu jonge herkomstonderzoekers in dienst heeft genomen. Zij raken zo helemaal doorkneed in het vak.’
Nina Wijsbek: ‘Van de cultuurgoederen die na de oorlog uit Duitsland zijn teruggehaald is een deel weer naar de rechtmatige eigenaren gegaan. De dienst beheert de resterende 3.275 schilderijen, meubels en andere voorwerpen. Als we daar de erfgenamen van vinden, dan bieden we hun de mogelijkheid ze terug te vragen. Zo hopen we ook hier nog zo veel mogelijk van terug te kunnen geven.’

Is dat allemaal geroofd?

Nina Wijsbek: Nee, er zit ook van alles tussen dat tijdens de oorlog vrijwillig verhandeld is. Er wordt nu onderzocht voor welke goederen dat geldt. Bij tegels en kasten en dergelijke met weinig unieke kenmerken komen we daar waarschijnlijk nooit achter.’

Perry Schrier: ‘Soms ontvangen wij de erfgenamen. Vaak willen ze dan ook hun verhaal kwijt. Dat is meestal schrijnend.’

Wat maakt dit werk mooi?

Perry Schrier: ‘Het blijft een gevoelig onderwerp. Dat maakt ons werk lastig, maar toch ook wel weer mooi, omdat we proberen deze mensen een stukje van hun geschiedenis terug te geven. Ze hadden niets meer na de oorlog. En hun kleinkinderen vragen zich nu toch af wat opa destijds allemaal bezat.’

Annelies Kool: ‘Bovendien is het maatschappelijk relevant.’

Nina Wijsbek: ‘Dat verschrikkelijke onrecht tijdens het naziregime kan nooit helemaal worden goedgeemaakt. Maar wij kunnen de nabestaanden van deze slachtoffers hiermee een beetje tegemoetkomen.’

Dit interview verscheen eerder in het tijdschrift van de RCE (nummer 2 2023).

Annelies Kool, Nina Wijsbek en Perry Schrier in het kunstdepot van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Foto Ruben Schipper.

Intern Aangifte formulier

Blad 2

Wordt opgeborgen in de kartotheek-map SCHILDERIJEN resp. VOORWERPEN. In map Schilderijen op naam schilder, in map Voorwerpen op naam van het voorwerp.

Volgno.: 791.

Dat.: 15.10.1945.

1. Voorwerp: 3 bekers.

2. Kunstenaar, maker, auteur:

3. Voorstelling of titel en beschrijving:

Aan weerszijden kleine lama op den rand al of niet met boogplaatje.

SCHILDERIJEN

Naam schilder:

Voorstelling:

VOORWERPEN

Groep: Etnografica.

Naam: Bolivia.

PERSONEN-EIGENAARS

Naam oorspr. eigenaar (bewaarder):

Wiessing.

4. Materiaal: Zilver.

5. Afmetingen: grootste ca. 25 cm. hoog
 middelste " 15 " "
 kleinste " 10 " "

6. Handtekening, uitgever, merk:

PERSONEN-KOOPERS

Naam koper (laatste bezitter):

Duitschers.

7. Dateering:

8. Herkomst: Bolivia, hoogplateau.

KANTOOR DEN HAAG

Toegezonden met adviesbrief d.d.:

Bijlagen: 15.10.'45.

9. Litteratuur:

10. Tentoonstelling:

11. Gefotografeerd of gereproduceerd:

12. Naam fotograaf:

13. Bijzonderheden:

14. Was oorspronkelijk in bezit, gebruik, bewaring of anderszins van:

(volledige naam en adres) Ir. G.E.J. Wiessing, Huyghenslaan 24, Arnhem.

15. Is door confiscatie, diefstal, gedwongen of vrijwillige verkoop in bezit gekomen van:

(volledige naam en adres) Duitschers.

16. Toelichting: Gestolen tijdens de Duitse plundering van Arnhem.

17. Deze aangifte geschiedt ingevolge Artikel 1, lid 1 of lid 2 der Verordening door:

(volledige naam en adres) Ir. G.E.J. Wiessing, Huyghenslaan 24, Arnhem.

18. Datum: 24.9.'45.

Digitale doorzoekbaarheid

Op de website wo2.collectienederland.nl staat objectinformatie over de cultuurgooederen uit de NK-collectie op één plek bij elkaar. Dit portaal wordt de komende jaren verder uitgebreid en geactualiseerd.

TEKST: NADINE VAN TIJN

Het online portaal voor de NK-collectie bestaat sinds 2021 en is opgezet als centrale plek om de informatie over de objecten te bundelen en toegankelijk te maken voor publiek. Denk daarbij aan foto's, beschrijvingen, de herkomst-geschiedenis en de restitutiestatus. De ambitie is om het aanbod op het portaal de komende jaren verder uit te breiden en te verbeteren. De afgelopen periode is hier al een start mee gemaakt door de aangeboden informatie zo actueel mogelijk te maken en te houden door de nieuwe onderzoeksgegevens toe te voegen. Ook zijn de hoge resolutie foto's van alle NK-objecten (inclusief achterkanten) er te vinden. Daarnaast zijn de resultaten van het onderzoek Museale Verwervingen toegevoegd, alsmede de gegevens van objecten waar na de oorlog aangifte van is gedaan maar die tot op heden niet zijn teruggevonden of teruggekeerd.

Museale Verwervingen

In 2009 werd aan de geregistreerde Nederlandse musea gevraagd de herkomstgeschiedenis van hun collecties te onderzoeken. De Museumvereniging coördineerde het project, de commissie 'Museale Verwervingen vanaf 1933' hield inhoudelijk toezicht en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) bood financiële ondersteuning. Tijdens het onderzoek, waar in totaal 163 musea aan deelnamen, is een inventarisatie gemaakt van 173 objecten waarvan het vermoeden bestaat dat ze tussen 1933 tot 1945 geroofd, geconfisqueerd of

gedwongen verkocht zijn. Op 31 december 2018 kwam het onderzoeksproject formeel tot een einde. De resultaten werden tot nu toe ontsloten via de website van de Museumvereniging en zijn dit jaar overdragen aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) die de informatie toegankelijk maakt via het hernieuwde portaal.

Aangifteformulieren

Op het portaal tonen we ook informatie over objecten die na de Tweede Wereldoorlog niet zijn teruggekeerd naar Nederland. Het betreft bijvoorbeeld werken die vernietigd zijn tijdens oorlogshandelingen of die terecht zijn gekomen bij particulieren of musea in het buitenland. Wie tijdens de bezetting kunstwerken had verloren of informatie had over kunstvoorwerpen die in handen waren geraakt van de Duitse bezetter, was verplicht om daarvan aangifte te doen bij Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK). Deze aangifteformulieren worden vandaag de dag bewaard in het Nationaal Archief. Het gaat om circa 15.000 formulieren en 2.000 objectfoto's. De aangifteformulieren en het bijbehorende beeldmateriaal zijn na bewerking in 2015 gedigitaliseerd en voor een groot deel doorzoekbaar gemaakt. Dit jaar is het resterende gedeelte van de formulieren toegevoegd aan de database zodat de RCE ook deze informatie zo compleet mogelijk op het portaal kan aanbieden. De informatie op deze aangifteformulieren is nuttig omdat het gaat om de registratie van werken die nimmer gevonden zijn in binnen- en buitenland, en die mogelijk nog steeds in de handel circuleren.

Nieuwsgierig geworden naar het portaal? Neem een kijkje op wo2.collectienederland.nl.

Over de auteur:

Nadine van Tijn is programmaleider intensivering restitutiebeleid WOII bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Aangifteformulier van drie zilveren bekers, die vermist zijn sinds de evacuatie van Arnhem. Collectie Nationaal Archief, Stichting Nederlands Kunstbezit, nummer toegang 2.08.42, inventarisnummer 634.

Herkomstonderzoekers aan het woord

Bij ieder object in de NK-collectie hoort een verhaal. Maar valt dat verhaal nog te achterhalen? De herkomstonderzoekers doen in ieder geval hun uiterste best.

TEKST: MICHA CLUYSENAER

In vier jaar tijd moeten alle 3.275 objecten uit de NK-collectie opnieuw zijn onderzocht. Een ingewikkelde en uitdagende opgave. Want hoe doe je dat, wat staat je ter beschikking en welke keuzes maak je? Zes jonge herkomstonderzoekers krijgen de kans zich in dit vak te bewamen onder leiding van ervaren onderzoekers en een projectleider. Wat is hun dagelijkse praktijk? Wat heeft hen verrast en wanneer is de projectleider tevreden? We vroegen het aan Laurie Gnade, Daniël Hendrikse, Liza Lebedeva, Gina Moen, Silja de Vilder Coombs en Simone van Wijk, medior onderzoeker Elisabeth Sulenta en projectleider Josje Schnitzeler.

Aanknopingspunten

Een eerdere fase van het onderzoek naar de NK-collectie in de jaren 1998-2007 leverde een kleine 500 restituties op. Inmiddels zijn er nieuwe gedigitaliseerde archieven en bronnen beschikbaar. Dat geeft mogelijkheden. De

herkomstonderzoekers raadplegen onder andere het Nationaal Archief en Stadsarchief Amsterdam. Ook internationale archieven en musea zijn nuttig vanwege de vele gedigitaliseerde bronnen in databases, zoals die van het Deutsches Historisches Museum in Berlijn. Je kunt nu sneller meer documenten doornemen en efficiënter werken. De herkomstonderzoekers kijken ook vaak naar meerdere voorwerpen tegelijk, zoals alle objecten van een bepaalde verzamelaar of van een kunsthandel. In veel gevallen gaat het namelijk om een gehele collectie of verzameling die is geroofd of verkocht. Als je die objecten in samenhang met elkaar bekijkt, beschik je opeens over veel meer aanknopingspunten.

Het team herkomstonderzoekers is zeer gemotiveerd voor deze bijzondere opdracht. Ze vinden het belangrijk om zoveel mogelijk recht te doen aan de collectie en haar oorspronkelijke

Het team met van links naar rechts Liza Lebedeva, Silja de Vilder Coombs, Elisabeth Sulenta, Gina Moen, Simone van Wijk, Josje Schnitzeler, Laurie Gnade en Daniël Hendrikse. Foto Catharina Gerritsen.

Duitse bezetters wisten precies waar ze moesten zijn om alles tot en met het laatste pennenbakje weg te halen. Vervolgens werd daar een minutieuze administratie van aangelegd. Alles werd opgeschreven; niets is overgeslagen.

Het emotionele aspect van het onderzoek maakt het werk soms lastig. De onderzoekers zijn immers dagelijks met zware materie bezig. De persoonlijke verhalen die achter de objecten schuilgaan, raken hen. Het is daarnaast ook frustrerend als je in je zoektocht door de archieven bijna niets kunt vinden. Archieven zijn tenslotte nooit compleet, maar bestaan alleen uit datgene dat is overgebleven. Het helpt dan om met elkaar van gedachten te wisselen.

Hoewel de onderzoekers deels autonoom te werk gaan, is de onderlinge samenwerking cruciaal. Medior onderzoeker Elisabeth Sulenta probeert in dat proces een inhoudelijke hulplijn te bieden. Welke stappen hebben ze doorlopen, is een bepaalde catalogus geraadpleegd? Op haar beurt leert zij ook weer veel van de anderen. Twee adviseurs, Perry Schier en Annelies Kool, voorzien het team van ondersteuning en advies, met name wat betreft het eerder uitgevoerde onderzoek naar de NK-collectie dat plaatsvond tussen 1998 en 2004.

Evenwicht

Wanneer het team de gehele NK-collectie grondig door heeft kunnen nemen, dan is projectleider Josje Schnitzeler tevreden. Je wilt immers zeker weten dat alles eruit gehaald is wat te vinden is binnen de beschikbare tijd. De resultaten die tot nu toe behaald worden, stemmen haar al zeer positief. Het blijkt te werken om objecten te clusteren en om Duitse musea aan te schrijven. Door de grote toename van gedigitaliseerde bronnen kunnen de onderzoekers relevante zoektermen bovendien in korte tijd door een enorme berg gegevens halen. Op deze manier moet het team dus voortgaan: elkaar blijven bevragen, gegevens blijven uitwisselen en ondanks het vele werk zo grondig mogelijk blijven. Het is het waard om samen nog een ultieme poging doen.

Over de auteur:

Micha Cluysenaer is zelfstandig historisch onderzoeker.

eigenaren. Daarbij maakt het niet uit of het een simpel kopje betreft of een waardevol schilderij. Op de kunstmarkt gaat het vaak over de financiële waarde van een object. Voor de onderzoekers is dat irrelevant. Een voorwerp kan ongeacht de geldwaarde veel betekenis hebben voor de oorspronkelijke eigenaren en hun nabestaanden. Het onrecht dat hen is aangedaan kan nooit worden goedge maakt. Dat weten de onderzoekers. Maar met hun werk hopen ze de nabestaanden van de slachtoffers een beetje tegemoet te komen.

Verbazing en frustratie

De schaal waarop de roof van Joodse bezittingen is opgezet en uitgevoerd verbaast de herkomst-onderzoekers iedere dag weer. De impact ervan op de maatschappij is enorm geweest. Verbazingwekkend is ook de hoeveelheid administratie die is achtergebleven. De confiscatie is direct, gericht en systematisch in gang gezet. De

.....
*‘Het maakt niet uit
 of het een simpel
 kopje betreft of een
 waardevol schilderij’*
 .....

Het verhaal van een vergeten kunstenaar

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn met de vele mensenlevens ook talloze verhalen verloren gegaan. Soms bieden archieven een mogelijkheid om die verhalen weer te kunnen vertellen.

TEKST: LIZA LEBEDEVA

Helena Goudekete, *Zus Rebecca en neefje Peter*, ca. 1940.

Bron: Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam.

Een lachend jongetje kijkt de fotograaf recht aan. Naast hem staat een vrouw die op de rug is gefotografeerd, met voor haar een schildersezal. De vrouw is al schilderend afgebeeld; ze werkt aan een stilleven en heeft het palet in haar linkerhand. De foto is enigszins bewogen waardoor er dynamiek op het beeld is ontstaan. De kunstschilder die we hier zien is Helena Elisabeth Goudekete (1910-1943), geboren in Amsterdam en op drieëndertigjarige leeftijd vermoord in Sobibor. Het lachende jongetje is haar neefje.

Het korte leven van Goudekete

Helena Goudekete is een vrij onbekende kunstenaar waarover weinig terug te vinden is. Het is dan ook niet gemakkelijk om een reconstructie van haar oeuvre te maken. Goudekete vervaardigde voornamelijk olieverfschilderijen met stillevens, portretten en stadsgezichten als meest voorkomende onderwerpen. Daarnaast maakte ze kinderillustraties en kalenderontwerpen in inkt en aquarel op papier. Ze schilderde in een naturalistische en impressio-nistische stijl die ze zich eigen had gemaakt

tijdens studies aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid Amsterdam en de Rijksakademie van Beeldende Kunsten. Ook was ze lid van het kunstenaarsgenootschap Kunst Zij Ons Doel en de Vereeniging Sint Lucas. Zij behoorde tot de 'jonge Amsterdamse Joffers', een groep vrouwelijke kunstenaars die zich had verenigd in een door mannen gedomineerde kunstwereld. Haar werk werd in 1937 bekroond met de Willink van Collenprijs.

De oorlogsjaren

Tijdens de oorlogsjaren werd Helena Goudekete gedwongen om haar werk, net als de gehele inboedel van haar familie, in te leveren bij de Duitse roofinstelling Lippmann, Rosenthal & Co (LiRo). De LiRo werd tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitse bezetters gebruikt om alle bezittingen van Joodse families systematisch te confisqueren. Helena Goudekete werd met haar familie in 1943 via Westerbork gedeporteerd naar Sobibor en daar vermoord. Het merendeel van hun eigendommen keerde niet terug naar Nederland en een groot aantal wordt vandaag de dag nog steeds vermist.

Helena Goudek, portret, ongedateerd. Fotoalbum van Helena Goudek, particulier bezit. Bron: Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam.

Foto van Helena Goudek werkend aan Stilleven met klompen en agaven, ca. 1940.

Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam.

Bron: Archief SNK nr.751, aangifteformulier nr. 9033

Na de oorlog diende iedereen die als gevolg van roof, confiscatie, gedwongen verkoop of vrijwillige verkoop kunstbezit had verloren, een aangifteformulier in te leveren bij Stichting Nederlands Kunstbezit. Dit kon ook namens familieleden die de oorlog niet hadden overleefd. Zo werd ook aangifte gedaan namens Helena Goudekets. In het archief bevinden zich de aangifteformulieren van 49 schilderijen van haar hand. In slechts drie gevallen bevatten die formulieren ook afbeeldingen van de schilderijen die van haar afgenomen waren. Eén daarvan is *Stilleven met klompen en agaven* (ca. 1940) die te zien is op de zwart-witfoto van Helena met haar neefje.

Herkomst herontdekt

De zoektocht naar het verhaal van deze vergeten Joodse kunstenaar nam een bijzondere wending. Het stilleven dat decennialang vermist werd, dook vorig jaar plotseling op bij een veiling in Nederland. Helena Goudekets relatieve onbekendheid droeg er waarschijnlijk aan bij dat het werk voor slechts 450 euro onder de hamer ging bij de kunst- en antiekveiling van Notarishuis Arnhem.

Niet alle vragen rondom dit werk van Goudekets zijn beantwoord. Wie was bijvoorbeeld de koper van het schilderij? Een informatieverzoek bij het veilinghuis leverde helaas geen informatie op. Wel kunnen we zeggen dat Helena Goudekets en haar werk, die beide in vergetelheid waren geraakt, opnieuw in herinnering zijn gebracht. Ook zet een dergelijke gebeurtenis aan het denken. Hoeveel andere vergeten verhalen uit de oorlog kunnen alsnog opduiken, of in onze eigen tijd een soortgelijk lot treffen? Hoeveel werken van Goudekets zijn sinds de oorlog verhandeld? En zullen de andere vermiste werken van Goudekets mogelijk ook nog herontdekt worden?

Over de auteur:

Liza Lebedeva is herkomstonderzoeker bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Helena Goudekets, *Kalender*, 1942.

Bron: Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam.

In 1953 kreeg de voorloper van Museum Catharijneconvent een bijzonder kunstwerk in bruikleen van het Rijk: een middeleeuwse piëta met originele polychromie uit het eerste kwart van de vijftiende eeuw. Dit houten beeld van een treurende Maria met op schoot haar gestorven zoon is van een ontroerende schoonheid. Het vormt een sleutelstuk voor het doorgronden van de middeleeuwse beeldhouwkunst van de Lage Landen. Daarom neemt het werk een belangrijke positie in binnen de Collectie Nederland. In de jaren vijftig was het museum dan ook zeer verguld met de mogelijkheid het werk te tonen aan het publiek.

Over de precieze herkomst van de piëta was vrijwel niets bekend, behalve dat deze oorspronkelijk in bezit zou zijn geweest van Kunsthandel D.A. Hoogendijk & Co te Amsterdam. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het beeld vanuit Nederland in Duitsland terechtgekomen. De piëta had daarom een NK-nummer gekregen: NK688. Al ruim tien jaar staat de piëta bij Museum Catharijneconvent echter bekend als de Gutmann-piëta.

In 1886 werd Fritz Gutmann geboren als zoon van een Duitse bankier van Joodse afkomst. Ook Fritz werd bankier. In 1918 vestigde hij zich samen met zijn vrouw Louise baronesse von Landau in Nederland. Samen brachten zij een omvangrijke kunstcollectie bijeen. Het echtpaar Gutmann-Von Landau besloot in 1939 – vanwege de toenemende dreiging van nazi-Duitsland – zoveel mogelijk kunstwerken te verkopen of in het buitenland onder te brengen. Een deel kwam onder de hoede van Paul Graupe, een kunsthandelaar in Parijs. Na de Duitse inval in Nederland wilde het echtpaar zelf naar het buitenland vluchten. Dit mislukte. In 1944 ondergingen zij hetzelfde lot als miljoenen anderen. Fritz Gutmann werd omgebracht in concentratiekamp Theresienstadt en Louise von Landau werd in Auschwitz vermoord. Hun twee kinderen overleefden de oorlog.

Wat gebeurde er met de verzameling die was ondergebracht bij kunsthandelaar Graupe? Alle kunstobjecten die Graupe beheerde werden in beslag genomen door de Duitse bezetter. Delen van de collectie werden toegevoegd aan de kunstverzameling van Hermann Göring. In mei 1945 werd een deel van de kunstcollectie in een Duits treinstel aangetroffen. Op een zwart-witfoto is te zien dat Amerikaanse soldaten een

piëta uit een treinwagon tillen. Deze piëta werd in juni 1947 teruggehaald naar Nederland.

In april 2007 dienden de erven van Fritz Gutmann een restitutieverzoek in. Onder het onderzoek dat werd opgestart viel ook de piëta. Onderzoekers ontdekten dat er in 1947 een vergissing is gemaakt door Stichting Nederlands Kunstbezit. De piëta is nooit in bezit geweest van Kunsthandel D.A. Hoogendijk & Co. Na gedegen feitenonderzoek concludeerde de Restitutiecommissie, die sinds 2001 adviseert over door de nazi's geroofde of geconfisqueerde kunst in Nederland, dat de piëta het eigendom was van het echtpaar Gutmann-Von Landau. De claim van de erven van Fritz Gutmann was dus gegrond. Kort daarop heeft het Rijk het beeld overgedragen aan de rechtmatige eigenaren.

Museum Catharijneconvent heeft in totaal 26 voorwerpen met een NK-inventarisnummer in de collectie. In heel Nederland zijn dat er op het moment van schrijven rond de 3.300. De Restitutiecommissie is zich ervan bewust dat achter ieder object mogelijk een verhaal schuilt als dat van de Gutmann-piëta. Het verhaal van de piëta is bovendien illustratief voor 25 jaar restitutiebeleid en de uiterst grondige werkwijze van de Restitutiecommissie. De commissie stelde alles in het werk om de feiten rondom NK688 boven tafel te krijgen en eerdere aannames of vergissingen te corrigeren. Dit vergt intensief onderzoek, waar wij als museale sector – in ons geval mijn collega en registrator Arno van Os – aan meewerken.

Het is belangrijk de verhalen achter deze voorwerpen te kennen en te delen. In het verhaal van de Gutmann-piëta mag het vreselijke lot van de eigenaar niet ongenoemd blijven, zodat wij nooit vergeten dat wij allen een rol te spelen hebben in het verdedigen van mensenrechten, het bestrijden van onrecht en het met woord en daad bevechten van vrede. Het zijn verhalen die het belang van het individuele museum en de Collectie Nederland altijd zullen overstijgen.

Waar is het beeld nu? Met dank aan Vereniging Rembrandt kochten wij de piëta kort na de restitutie terug van de rechtmatige eigenaren. En zo heeft zij wederom een vaste plek gekregen in de collectiepresentatie van Museum Catharijneconvent.

Amerikaanse militairen tillen de piëta uit een trein bij Berchtesgaden, Duitsland. Foto William Vandivert/ The LIFE Picture Collection/ Shutterstock

Vijftiende-eeuwse piëta. Collectie Museum Catharijneconvent, inv. nr. RMCC b1.

Hoe twee zestiende-eeuwse wandtapijten bij Göring terecht kwamen

Hoe kwamen twee tapijten terecht bij rijksmaarschalk Hermann Göring en uiteindelijk bij de Duitse overheid? Uit herkomstonderzoek bleek dat ze tijdens de Tweede Wereldoorlog verkocht zijn door een in nood verkerende handelsmaatschappij uit Rotterdam.

TEKST: GINA MOEN

Cornelis Mattens, *Scipio geeft aan prins Allectius zijn jonge bruid terug*. Inv. nr. 6402

De Kunstverwaltung des Bundes (KVdB) beheert de kunstcollectie van de Duitse overheid waaronder twee laat zestiende-eeuwse wandtapijten. Deze tapijten zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Amsterdamse kunsthandelaar Dirk Albert Hoogendijk aan Göring verkocht. Na de oorlog vulde Hoogendijk een aangifteformulier in bij Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK) met enkele details van deze transactie. Na onderzoek in het archief van de kunsthandel blijkt dat Hoogendijk de wandtapijten in bewaring of commissie had gekregen van een zekere heer Alberdingk Thijm. Wie was Alberdingk Thijm? Waarom en onder welke omstandigheden werden deze tapijten verhandeld?

Bedrijfsbezit

In het archief van Hoogendijk stonden adresgegevens die leiden naar een locatie in het centrum van Amsterdam: Herengracht 584. In de oorlog was hier het hoofdkantoor gevestigd van de Cultuurmaatschappij tot Exploitatie der Verenigde Majanglanden (VML), die zich bezighield met mijnbouw en handelde in koffie, rubber en tabak uit Nederlands-Indië. Uit het bedrijfsarchief dat in het Nationaal Archief wordt bewaard, is op te maken dat Jan Eduard Frank

Arnold Alberdingk Thijm bij de VML werkzaam was als secretaris van directeur Peter Wilhelm Janssen. Een inboedelinventaris uit 1931 beschrijft de twee zestiende-eeuwse wandtapijten, of 'gobelins', die tot ten minste 1941 in bedrijfsbezit bleven.

Vervaardiger

De initialen 'CM' aan de rand van de tapijten verraden de naam van de maker: de bekende Vlaamse tapijtwever Cornelis Mattens. Zo weten we dat de wandtapijten aan het einde van de zestiende eeuw in Brussel werden vervaardigd, destijds hét centrum voor de productie van luxueuze tapijten. Zo heeft Paus Leo X hier exemplaren voor de Sixtijnse Kapel laten weven, met ontwerpen van de Italiaanse renaissance-schilder Rafaël. De tapijten werden gemaakt met de fijnste kleurschakeringen en de toepassing van het rijkelijk gebruikte gouddraad – dat kostbaarder was dan het hele weefproces – getuigt nog steeds van de rijkdom van de klanten.

Heroïsche thematiek

Vier eeuwen later waren de wandtapijten nog steeds een bijzonder verzamelobject, zo meende ook Hermann Göring. Hij betaalde maar liefst 67.500 gulden voor de twee gobelins. Vermoedelijk vielen met name de voorstellingen op beide tapijten bij hem in de smaak. Het ene tapijt toont de Romeinse generaal Publius Cornelius Scipio Africanus Maior in de scène 'Scipio geeft aan prins Allectius zijn jonge bruid terug'. Het andere wandtapijt verbeeldt 'Scipio weigert de kroon'. Tijdens de Tweede Punische Oorlog (218-201 v. Chr.) versloeg Scipio de Carthaagse generaal en politicus Hannibal Barkas in Noord-Afrika. Mede door deze gebeurtenis wordt Scipio gezien als één van de grootste veldheren ooit. Deze heroïsche thematiek was in de zestiende eeuw erg populair en werd veelvuldig als voorstelling op kunstobjecten gekozen. Dat het ook Göring aansprak blijkt wel

Hoofdkantoor van VML aan de Herengracht 576-584 te Amsterdam, juni 1940. Bron: Stadsarchief Amsterdam

uit het feit dat hij naast deze twee gobelins nog twaalf Brusselse wandtapijten heeft weten te bemachtigen met de veldslagen van Scipio als thema.

Economisch zware tijden

De reden dat de VML deze kostbare wandtapijten wenste te verkopen, moesten we vermoedelijk zoeken in de economisch zware tijden in de periode 1940-1945. Het bedrijf zag haar invoer door de Britse maritieme handelsblokkade drastisch kelderen. De aanvoer van grondstoffen van buiten Europa daalde vanaf mei 1940 in heel Nederland met ongeveer tachtig procent en de tekorten hadden een enorme impact op zowel economisch als maatschappelijk vlak. Veel bedrijven, waaronder de VML, moesten ofwel hun reserves aanspreken ofwel overgaan tot drastischer maatregelen zoals het sluiten van fabrieken en ontslaan van medewerkers.

De directie van de VML moet hebben aangevoeld wat de handelsblokkade voor hen zou betekenen. Stapsgewijs deed zij afstand van haar kostbare inboedel die onder meer bestond uit een collectie oude meesters met werken van Rembrandt, Steen en Van Dyck. De weinige levensmiddelen en eigen producten die de VML tot haar beschikking had werden verdeeld onder het personeel. Sommige (oud-)medewerkers brachten de oorlogsjaren noodgedwongen in Nederlands-Indië door, waarvan enkelen in Jappenkampen. Toen zij na de oorlog berooid

terugkeerden naar Nederland, klopten zij bij de directie van de VML aan voor financiële steun. De brieven die ze schreven aan de VML getuigen van de zeer moeilijke omstandigheden waarin zij zich bevonden. Of de smeebedes werden ingewilligd is onduidelijk, maar een onderzoek naar de financiële balans van de VML doet vermoeden dat dit onwaarschijnlijk is. Meerdere bankrekeningen van de directie waren aan het eind van de oorlog geblokkeerd. De reserves waren op, het bedrijf financieel uitgekleeft en de kostbaarheden – waaronder de luxueuze wandtapijten – verkocht.

Over de auteur:

Gina Moen is herkomstonderzoeker bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Cornelis
Mattens, Scipio
weigert de
kroon. Inv. nr.
5470

Religieuze
schilderijen op de
claimtentoonstelling
van de SNK in het
Rijksmuseum, 1950.
Foto Nationaal
Archief/Collectie
Spaarnestad/Pim
Stuifbergen.

Nieuwe vormen van archiefonderzoek

Steeds meer archieven in binnen- en buitenland worden gedigitaliseerd. Hiermee wordt het werk van herkomstonderzoekers aanzienlijk vergemakkelijkt. Ook de nauwe samenwerking met archieven in het buitenland geeft het herkomstonderzoek een impuls.

TEKST: DANIËL HENDRIKSE EN SILJA DE VILDER COOMBS

Hoewel het meeste archiefonderzoek dat de onderzoekers van de NK-collectie verrichten nog steeds ouderwets om papier draait, zijn inmiddels steeds meer archieven en collecties gedigitaliseerd. Dit heeft het grote voordeel dat de archiefstukken die te kwetsbaar zijn om te hanteren toch ingezien kunnen worden. Bovendien kunnen de teksten snel en nauwkeurig doorzocht worden en zijn de bronnen overal te raadplegen. Zeker bij archieven die fysiek in het buitenland liggen, is dit een belangrijke ontwikkeling.

Catalogi

Om een goed beeld te krijgen van de cultuurgooederen die tijdens de Tweede Wereldoorlog geroofd, geconfisqueerd of gedwongen verkocht werden, is gedegen onderzoek naar catalogi van veilinghuizen en kunsthandels van groot belang. Een interessante bron hiervoor is de bibliotheek van de Universiteit Heidelberg, die haar collectie op hoge resolutie heeft ingescand en digitaal doorzoekbaar maakte. Deze collectie bevat de catalogi van het overgrote deel van de Duitse, Franse, Nederlandse en Zwitserse kunsthandelaars in de periode 1901-1945. Het is in deze digitale collectie mogelijk om op de titel van een kunstwerk of de naam van een maker te zoeken. Hierbij moet de onderzoeker wel letten op oude toeschrijvingen; sommige werken die vroeger werden aangezien voor bijvoorbeeld een Rembrandt of Frans Hals, blijken nu kopieën of werken van navolgers te zijn.

Hitler en Göring

Het Deutsches Historisches Museum in Berlijn heeft databases aangelegd van de verzamelingen van Göring en Hitler. Zij staan bekend om

Pagina uit een veilingcatalogus van een veiling in oktober 1943 bij veilinghuis Mensing & Zoon (Frederik Muller & Co.) in Amsterdam. Collectie Universiteit Heidelberg.

hun grote verzamelingen die zij in heel Europa kochten of confisqueerden. De database Kunstsammlung Hermann Göring brengt de kunstvoorwerpen in de privéverzameling van Göring in kaart. De Linzer Sammlung betreft de collectie van Adolf Hitler. In beide databases kan men zoeken op de naam van de kunstenaar, titel van het werk, inventarisnummer en namen van voorgaande eigenaren.

Kunsthistoricus Hans Posse kreeg in 1939 de opdracht om Hitlers kunstcollectie uit te breiden en reisde door heel Europa om werken voor het op te richten Führermuseum te verwerven. Het Germanisches Nationalmuseum in Neurenberg heeft de dagboeken van Posse gedigitaliseerd en van extra informatie voorzien. Posse beschreef in veel gevallen hoe de aanwinst van kunstwerken verliep en daaruit valt op te maken dat dit vaak onder dwang ging. Voor herkomstonderzoekers is dit archief dus een belangrijke bron uit eerste hand.

Collecting Points

De geallieerden richtten in 1945 een netwerk van zogenaamde Collecting Points op om de in Duitsland aangetroffen kunst te verzamelen en te restitueren. Het Central Collecting Point in München (CCPM) was in het bijzonder gericht op objecten die afkomstig waren uit landen buiten Duitsland, waaronder Nederland. De archieven van de Collecting Points zijn voor herkomstonderzoekers interessant. Voor onderzoek naar het CCPM kan zowel een database als een digitaal archief geraadpleegd worden. De database is gemaakt door het Deutsches Historisches Museum. Hierin kan op het inventarisnummer

De zogenaamde 'Führerbau' in München, waar aan het eind van de Tweede Wereldoorlog het Central Collecting Point gevestigd was. Hitler had dit gebouw laten bouwen en hier werd in 1938 het Verdrag van München ondertekend. Foto Daniël Hendrikse.

Classification		Property Card Art		Mun 2766/Hohenfurth 564
Author:	German about 1730	Subject:	Mirror with carved frame	Presumed Owner: Austria Alfons Rothschild, Vienna id. acc. to cat. of coll. Rothschild 1045 Inv. No. Cat. No.
Measurements:	L W 134 H 115	Material:	wood gilt	
Depot possessor:	Hitler	Arrival Condition:	good - partly broken	PHOTO
Identifying Marks:	KKU 1020 AR 1045	Description:		
Bibliography:				
FOR OFFICE USE:				
Claim No.				
Other Photos: <u>Yes</u> No.				
Neg. No. 2766				
File No.				
Movements:				

Archiefkaart zoals die werd opgesteld in het Central Collecting Point in München. Deze betreft een antieke spiegel uit de collectie van Alphonse Mayer von Rothschild. Collectie The National Archives, Ardelia Hall Collection, M1946, 260-0170, gedigitaliseerd op Fold3.

uit München of op titel of maker gezocht worden, maar bijvoorbeeld ook op de datum waarop een object het Collecting Point binnenkwam of juist werd doorgestuurd. In het Collecting Point stelden de geallieerden 'art property cards' op, die de belangrijkste objectinformatie bevat. Sommige van deze kaartjes geven ook de namen van de oorspronkelijke eigenaren weer.

Het archief van het CCPM ligt in Washington, DC en bevat onder meer lijsten van kunstwerken die het Central Collecting Point in München binnenkwamen, data van verzending en indexkaarten van de interne registratie. Dit archief is vernoemd naar Ardelia Hall, de vrouw die zich jarenlang inzette voor de restitutie van door de nazi's gestolen kunst. Het archief is raadpleeg-

baar via de website Fold3. Op Fold3 zijn de ingescande documenten op woordniveau doorzoekbaar gemaakt. Hierbij wordt gebruik gemaakt van optical character recognition, of OCR. Deze techniek, die steeds verder doorontwikkeld wordt, biedt de mogelijkheid om op individuele objectnummers of namen van eigenaren te zoeken.

Andere bronnen

Ook andere digitale bronnen kunnen van nut zijn bij herkomstonderzoek. Zo biedt de nationale krantendatabase Delpher, ontwikkeld en beheerd door de Koninklijke Bibliotheek, vaak uitkomst in onderzoek naar personen. Hetzelfde geldt voor de gedigitaliseerde bevolkingsregisters en woningkaarten van de steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Er zijn ook

diverse websites die persoonsgegevens toegankelijk maken, zoals stambomen. De website Oorlogsbronnen.nl brengt persoonlijke verhalen en bronmateriaal samen, zoals archiefstukken, foto's en video's. Deze informatie gaat niet alleen over slachtoffers van het naziregime maar ook over daders of omstanders. De website Joodsmonument.nl gedenkt de circa 104.000 Joden die in Nederland in de periode 1940-1945 werden vervolgd en de oorlog niet overleefden. Op de website werken webredactie, familieleden en historici samen aan het bundelen van verhalen en herinneringen. Dergelijke websites met persoonlijke verhalen, familierelaties en stambomen bevat relevante informatie voor herkomst- en nabestaandenonderzoek.

Uitwisseling over de grens

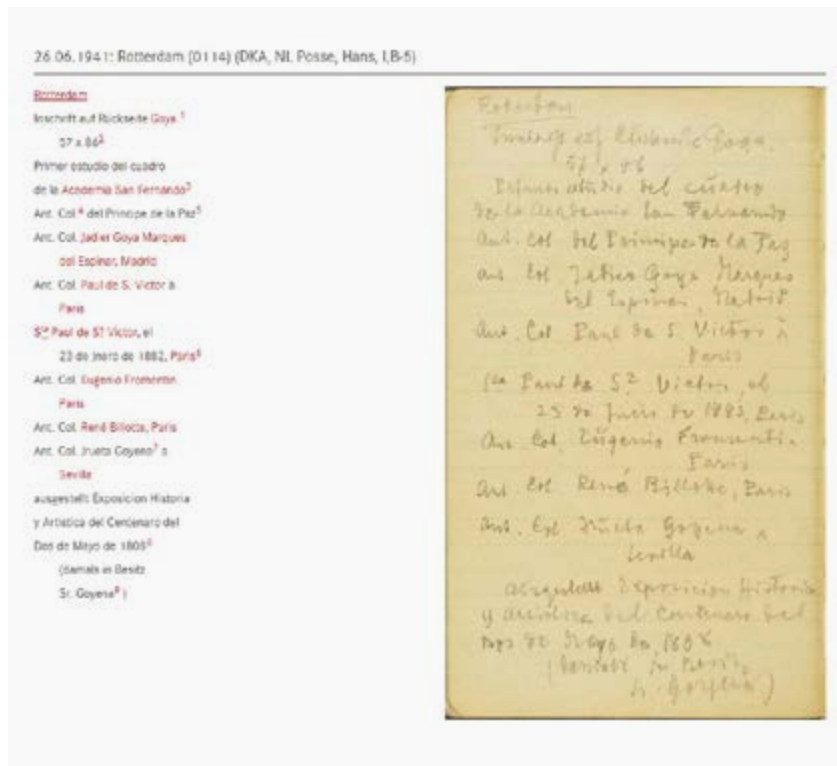
Niet alleen de aanwezigheid van nieuwe digitale bronnen geeft het herkomstonderzoek naar de NK-collectie een impuls. Ook de samenwerking met archieven en musea over de grens brengt nieuwe informatie aan het licht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kochten Duitse musea regelmatig kunstwerken in Nederland. Zo hebben veel werken uit de NK-collectie in Duitse musea gestaan of gehangen. Het levert bruikbare informatie op om contact op te nemen met die musea, voor zover ze vandaag de dag nog bestaan. Hun archieven bevat vaak de administratie uit de oorlogsjaren zoals historische inventariskaarten. Deze nuttige informatie kan herkomstonderzoekers meer vertellen over de manier waarop de objecten vanuit Nederland in Duitse musea terecht zijn gekomen.

Zo kocht het Klingenmuseum in het Duitse Solingen tijdens de Tweede Wereldoorlog bij kunsthandels in Nederland in. De NK-collectie bevat achttien objecten die na de oorlog vanuit het Klingenmuseum naar Nederland zijn teruggebracht, zoals zwaarden, messen en lepels. Van veel van deze voorwerpen is onbekend waar of van wie het museum ze tijdens de oorlog heeft verworven. Het Klingenmuseum is naar aanleiding van een informatieverzoek in de eigen archieven gaan zoeken. Ze ontdekten onder andere dat de meeste van de betreffende objecten in 1942 en 1943 zijn gekocht bij antiquair L. Jagenau, die gevestigd was aan het Noordeinde in Den Haag. In de NK-collectie komen meer objecten voor die door deze antiquair aan Duitse musea en kunsthandels zijn

verkocht. Ook is het Klingenmuseum in 1943 bij twee andere Haagse kunsthandels langs geweest. Bij C.J.J. Weegenaar aan de Frederikstraat kocht het museum een zilveren lepel en bij J. van Nieuwkoop aan de Denneweg een Zeeuws boerenzakmes. Door deze uitwisseling met het Klingenmuseum is nu meer bekend over de herkomst van deze objecten en zijn nieuwe aanknopingspunten voor verder onderzoek gevonden. Op dit moment vindt nader onderzoek plaats naar de kunsthandelaars Jagenau, Weegenaar en Van Nieuwkoop om meer te weten te komen over de precieze omstandigheden van de verkoop en de oorspronkelijke eigenaren van de objecten.

Over de auteurs:

Daniël Hendrikse en Silja de Vilder Coombs zijn herkomstonderzoekers bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Pagina uit het dagboek van Hans Posse, kunstinkoper voor Hitler. Deze pagina beschrijft de tekst op de achterzijde van het schilderij 'De geklede Maya', die destijds voor een Goya werd aangezien. Posse zag het werk in Rotterdam in juni 1941. De transcriptie aan de linkerkant bevat internetlinks met meer informatie. Collectie Deutsches Kunstarchiv, Germanisches Nationalmuseum Neurenberg.

Column

MARC MJUREKE IS JURIDISCH ADVISEUR. HIJ VERTEGENWOORDIGT SINDS TWEE JAAR FAMILIELEDEN IN EEN RESTITUTIE-PROCEDURE VOOR TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG GEROOFDE EN/OF ONDER DWANG VERKOCHTE (KUNST)OBJECTEN.

Tijdens de coronapandemie ben ik als een soort bezigheidstherapie gestart met stamboomonderzoek. Het vertrekpunt was het huis van de grootvader van mijn grootmoeder, van wie we wisten dat hij antiekhandelaar was. Maar we wisten niet dat hij ook in kunst en goud handelde. We wisten ook niet dat er meerdere kunst- en antiekhandelaren in de familie waren en al helemaal niet dat dit zich op internationaal niveau afspeelde tussen bekende kunsthandelaars. Mijn grootmoeder zocht het huis, maar vond het nooit. Later bleek de straat na de oorlog opnieuw te zijn genummerd. Nadat zij was overleden, ontdekte men het oude huisnummer onder het nieuwe huisnummer.

Door het stamboomonderzoek was ik in staat bepaalde verbanden te leggen die mij bij Bureau Herkomst Gezocht brachten. Daar trof ik enkele kunstwerken aan die zeer waarschijnlijk met mijn voorouders verbonden zijn. In 2021 kwam ik in contact met de RCE waar ik namens mijn familie een restitutieverzoek indiende. Als gevolg van de pandemie liep het restitutieproces vertraging op. Nu, twee jaar later, zitten we in de afrondende fase.

Gedurende het restitutieproces heb ik regelmatig contact gehad met medewerkers van het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD), de RCE en met de Holocaust Claims Processing Office in New York. Ik heb met enkele erfgenamen de kunstwerken mogen bekijken in het nieuwe depot in Amersfoort. Ook werd een bezoek aan het Rijksmuseum geregeld om enkele relevante werken te bekijken. De communicatielijnen zijn kort en dat ervaar ik als fijn en laagdrempelig. De actieve rol die de overheid op zich neemt om te zoeken naar de oorspronkelijk eigenaren of hun erfgenamen van kunstvoorwerpen is fantastisch. De frisse blik van jonge onderzoekers kan bovendien helpen om onopgeloste zaken alsnog tot een goed einde te brengen. De herkomstonderzoekers zijn in dit proces voor een groot deel afhankelijk van door erven ingebrachte informatie en familie verhalen. Dit helpt hen bij het vaststellen van de juiste zoekplaatsen en het leggen van de juiste verbanden. Is alles perfect? Nee. Het nieuwe beleid om eenmaal actief te zoeken en bij negatief resultaat te doneren aan een Joodse belangenvereniging roept de vraag op: "Is dit gezien de niet of beperkt gedigitaliseerde archieven op dit moment voldoende?" Ik vind van niet.

Ik heb inmiddels contact gehad met archieven in Nederland, België, Duitsland, de Verenigde Staten en Engeland. Enkele archieven heb ik ook bezocht, zoals het Nationaal Archief, het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (RKD), het archief in Maastricht en het Rijksarchief te Brussel. Dan blijkt dat sommige archieven op het gebied van digitalisering nog in de kinderschoenen staan. De technologische ontwikkelingen op dit vlak hebben tijdens de coronapandemie pas echt een goede start gekregen. Hopelijk wordt het steeds makkelijker om relevante informatie te vinden, want die ligt soms op onverwachte plekken.

Daarnaast heb ik contact gehad met vele kunsthistorici en journalisten. Op basis hiervan vermoed ik dat veel oplossingen niet in Nederland liggen, maar over de grens. Dit vergt sterke internationale samenwerking tussen onderzoeksinstituten en archieven. Vrijwel elke Europese lidstaat heeft nu een eigen database waarin je naar onder dwang verkochte of geroofde (kunst)objecten kunt zoeken. Het zou veel schelen als deze gekoppeld zouden zijn, al zullen we sommige puzzelstukjes misschien nooit vinden omdat zij bijvoorbeeld in Rusland of in bankkluisen in Zwitserland liggen. Voor het oplossen van restitutiezaken is een nauwe samenwerking met andere lidstaten, kunsthistorici en onderzoeksjournalisten cruciaal. De welwillendheid om mee te helpen bij het oplossen van deze complexe puzzels is op dit moment zeer groot.

Over het eindresultaat kan ik op dit moment nog niets zeggen: er duikt nog steeds voor mijn restitutieverzoek relevante informatie op. Een van de positieve gevolgen voor mij persoonlijk is dat ik nu contact heb met familieleden in het buitenland. Contact dat ik anders nooit had gehad. Een andere uitkomst is dat ik veel meer weet over mijzelf en mijn familie. Sinds de start van het restitutieverzoek bezoek ik daarom elk jaar op 4 mei het huis van mijn betovergrootvader en zijn vrouw. Daar leg ik dan samen met mijn man twee rode rozen bij de Stolpersteine.

.....

Het Proces

Ik kijk neer.

Ik kijk neer en ik zie een meisje.

Het meisje staat in een straat voor een huis en is verdrietig.

Ik kijk neer.

Ik kijk neer en ik zie een oudere meneer hurkend voor het meisje.

De oudere meneer veegt een traan van haar wang en zegt "Je kunt hier altijd terugkomen".

Ik kijk neer, maar hij is niet meer.

Ik kijk neer.

Ik kijk neer en ik zie een oudere vrouw in dezelfde straat.

De vrouw kijkt om zich heen en zoekt het huis.

Ik kijk neer.

Ik kijk neer en ik zie hoe zij hoort dat het huis niet meer bestaat.

Ik kijk neer, maar ik ben niet meer.

Ik kijk neer.

Ik kijk neer en ik zie een groep mensen voor een huis in dezelfde straat.

Zij plaatsen ceremonieel Stolpersteine.

Ik kijk neer.

Ik kijk neer en zie twee mannen voor het huis.

Samen leggen zij twee rozen bij de Stolpersteine van de oudere man en zijn vrouw.

Ik kijk neer.

Ik kijk neer, maar niets is nog meer?

.....

In gesprek met het Centraal Joods Overleg

De Joodse gemeenschap is een belangrijke partner in het onderzoek naar de NK-collectie. Het Centraal Joods Overleg zet zich daarom actief in als belangenbehartiger, voorlichter en gesprekspartner.

TEKST: MICHA CLUYSENAER
FOTO'S: BRAM PETRAEUS

Dave Heilbron en Chanan Hertzberger maken sinds vorig jaar, als penningmeester en voorzitter, deel uit van het bestuur van het Centraal Joods Overleg (CJO). Onder die koepel vallen alle voornaamste Joodse organisaties in Nederland. Daarmee vertegenwoordigt het CJO de Joodse gemeenschap in Nederland. Wat is voor hen het belang van het hernieuwde herkomstonderzoek? Wat doet het met de Joodse gemeenschap? En wat betekent het voor hen persoonlijk?

Oog in oog met de NK-collectie

Op uitnodiging van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) bezochten Heilbron en Hertzberger in mei het CollectieCentrum Nederland in Amersfoort, het nieuwe rijksdepot van ruim 31.000 vierkante meter dat vier rijkscollecties bewaart: die van het Rijksmuseum, het Nederlands Openluchtmuseum, Paleis Het Loo en de RCE. Voor het eerst stonden zij oog in oog met de NK-collectie, een verzameling kunstwerken met een beladen achtergrond. Hoe was dat? Heilbron: 'Ik had eerst het gevoel een donkere bunker binnen te treden; aan de buitenkant van het pand is alles dicht. Maar binnen staat alles open en dan wordt het opeens zo concreet. Getallen worden voorwerpen met een geschiedenis. Ik kreeg een brok in mijn keel.' Hertzberger vult aan: 'Je loopt wel eens door een museum maar beseft dan niet wat er allemaal bij komt kijken om onze cultuur goed te bewaren. Tegelijkertijd was het ook emotioneel en confronterend als je ziet hoeveel schilderijen nog wachten op een bestemming. Dan dringt de vraag zich op: hoe moeten we daar als Joodse gemeenschap mee omgaan?'

Samenwerkingspartners

De beide heren zijn bijzonder te spreken over de ontvangst door de RCE. Heilbron: 'Het is mooi om te zien hoe zij ons betrekken bij het proces naar de toekomst toe. Ze beschouwen ons als een serieuze partner.' Hertzberger sluit zich daarbij aan: 'De ontvangst was warm. Ze doen allemaal hun best om ons de stukken terug te geven. Terwijl ik ben opgevoed met het gegeven dat de overheid er niet voor ons was. Wat in de oorlog gebeurde is natuurlijk verschrikkelijk, maar wat zich daarna voltrok is voor veel mensen vermoedelijk de reden geweest om Nederland te verlaten.' Dave Heilbron ziet in 1995 een kentering in de houding van de

Chanan Hertzberger is voorzitter van het CJO

.....
*‘Ik waardeer het dat
 de RCE ook alle kleine
 objecten serieus
 onderzoekt’*
 .....

overheid. In dat jaar bracht toenmalig koningin Beatrix een staatsbezoek aan Israël. In de Knesseth bood zij publiekelijk haar verontschuldiging aan voor de Nederlandse nalatigheid ten aanzien van de Joden. Het was het begin van een ommekeer.

Onbekend bij achterban

Het CJO is blij met het herijkte beleid en hernieuwde onderzoek dat nu plaatsvindt. Hoe wordt dat ontvangen in de Joodse gemeenschap? Heilbron: ‘In alle eerlijkheid? De mensen weten niet dat dit onderzoek nu speelt.’ Hertzberger vult aan: ‘Ze hebben de hoop opgegeven dat hun spullen ooit nog zullen terugkeren.’ De familie van Heilbron heeft hier persoonlijk ervaring mee. Bij een eerder restitutieverzoek voor een schilderij moesten zij bewijzen dat een schilderij daadwerkelijk van de Familie van der Sluis was. ‘Het was geen probleem om aan te tonen dat mijn moeder en mijn oom een dochter en zoon waren van Mary Meijer-van der Sluis, maar aantonen dat het ooit bij grootvader aan de muur had gehangen? Dat was onmogelijk. En daarmee was de kous af,’ vertelt Heilbron. ‘Zij weten helemaal niet wat er aan de muur hing bij haar grootouders. Daar is nooit over gesproken.’

Dat onderzoek moet vanuit de overheid komen, zoals nu ook gebeurt. Hertzberger: ‘Na de oorlog sprak men daar niet over, ook onderling niet. Het was te pijnlijk, zeg ik als amateurpsycholoog. Mijn moeder had twee zeer goede vriendinnen, ze hadden bijna dagelijks contact. Op een dag, ze waren eind dertig, gingen ze met de kinderen naar het strand. Daar bespraken ze, na twintig jaar, voor het eerst hun onderduikperiode.’ Hij vervolgt: ‘Het is natuurlijk leuk wanneer zich een Rembrandt aandient, maar vaak is juist de emotionele waarde van voorwerpen van belang. Van mijn grootvader kreeg ik ooit een klein challe mesje, het is echt niets waard. Maar voor mij heeft het veel waarde. Daarom waardeer ik het dat de RCE ook alle kleine objecten serieus onderzoekt.’

Het Centraal Joods Overleg zal een actieve rol spelen bij het betrekken van de Joodse gemeenschap om zo mogelijke rechthebbenden op te sporen. In samenwerking met de RCE organiseren ze twee voorlichtingsavonden. De Joodse gemeenschap – er zijn zo’n 40.000 Joden in Nederland – is breed en divers en daarom lastig te bereiken. Een kleine minderheid is nog verbonden aan een Joods kerkgenootschap. Velen hebben zich na de oorlog van het Jodendom gedistantieerd. Anderen hebben

Dave Heilbron is penningmeester van het CJO.

alleen een Joodse vader of moeder en zijn als gevolg vaak niet als zodanig bekend. Sommigen zijn misschien niet meer actief met het Jodendom bezig, maar zitten er emotioneel wel mee. Het CJO probeert ze allemaal te bereiken.

Belangrijke taak

Het uitgangspunt van de Nederlandse regering, zoals gepresenteerd in 2021, is dat de geroofde Joodse “weeskunst” waarvan geen eigenaren of erfgenamen kunnen worden gevonden, in overleg met de Joodse gemeenschap worden overgedragen aan een Joodse erfgoedinstelling. Wat wil het CJO daarmee gaan doen? Heilbron: ‘Het is zeker niet onze intentie om de kunstvoorwerpen te verkopen. In plaats daarvan willen we er graag iets mee doen in de educatieve sfeer: in een museum onderbrengen bijvoorbeeld, al dan niet reizend om de objecten door de wereld te laten zwerven. We gaan hiervoor een commissie instellen die de wensen neutraal bekijkt. Daar nemen we de komende tien jaar de tijd voor.’ Hertzberger: ‘Er ligt een belangrijke taak voor ons om samen met de RCE een goede bestemming voor deze objecten te vinden. Een bestemming die zinvol is voor de komende generaties, voor zowel Joodse als niet-Joodse Nederlanders. Mensen moeten zich blijven realiseren wat er kan

.....
*‘Mensen moeten
zich blijven
realiseren wat
er kan gebeuren
als totalitaire
regimes aan de
macht komen’*
.....

gebeuren als totalitaire regimes aan de macht komen. Soms dreig je te vergeten dat we allemaal hard moeten blijven werken om een samenleving te creëren waarin we respect hebben voor anderen, andermans mening en minderheden.’

Dave Heilbron heeft nog een laatste suggestie. Het betreft de schilderijen uit de NK-collectie die in het Rijksmuseum en Mauritshuis hangen. Deze musea trekken een internationaal miljoenenpubliek. Bij deze kunstwerken hangt wel een bordje met ‘NK-collectie’, maar wie weet nou precies wat dat inhoudt? Meer uitleg over de NK-collectie zou hij dus toejuichen. Ook Chanan Hertzberger heeft nog een aanvulling. ‘We hopen op oordelen in redelijkheid, zodat iedereen die aannemelijk kan maken dat hij rechthebbend is, het object terugkrijgt. Honderd procent zekerheid is immers moeilijk te realiseren, zeker in deze donkere periode waarin niet iedereen over een camera, foto of catalogus beschikte.’

Over de auteur:

Micha Cluysenaer is zelfstandig historisch onderzoeker.

Kennismaking met de begeleidingscommissie

Een onafhankelijke commissie begeleidt het onderzoek naar de herkomst van de objecten uit de NK-collectie. Zij waakt over de kwaliteit van het onderzoek en beoordeelt of het voldoet aan de maatstaven die gelden om de herkomst van kunstvoorwerpen zo goed mogelijk vast te stellen. De commissie bestaat uit prof. dr. Rudi Ekkart (voorzitter), Henrike Hövelmann MA, dr. Christiaan Ruppert en dr. Gerdien Verschoor.

Henrike Hövelmann studeerde kunstgeschiedenis, algemene cultuurwetenschappen en boekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Vervolgens werkte ze aan verschillende catalogiserings- en digitaliseringsprojecten voor de Koninklijke Bibliotheek en het Rijksmuseum. In 2019 maakte ze de overstap naar het Joods Cultureel Kwartier in Amsterdam. Hier is zij verantwoordelijk voor alle processen rondom de diverse collecties van het Joods Museum, de Portugese Synagoge en het in 2024 te openen Nationaal Holocaustmuseum.

Christiaan Ruppert was in de periode 1997-2001 op het terrein van de Joodse oorlogstegoeden de rechterhand van minister Gerrit Zalm van Financiën. Eind 1998 zat hij in de Nederlandse delegatie voor de Washington Conference on Holocaust-Era Assets. Daar verbond Nederland zich aan de Washington Principles on Nazi-Confiscated Art. Nadien heeft hij op verzoek van de Joodse gemeenschap onder meer een onderzoek begeleid naar wat er na de oorlog met de vermogens van Joodse wezen is gebeurd. In 2017 verdedigde hij zijn proefschrift 'Eindelijk restitutie: De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden (1997-2000)'.

Gerdien Verschoor is kunsthistoricus en auteur. Ze studeerde kunstgeschiedenis in Leiden en Krakau, en promoveerde in 1998 aan de Academie van Wetenschappen in Warschau op een Poolse kunstenaarsgroep uit het interbellum (de 'Kapiści'). Ze was werkzaam als cultureel attaché aan de Nederlandse Ambassade in Warschau, directeur van het internationale conservatorenennetwerk CODART, en directeur-bestuurder van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Ze schrijft romans, korte verhalen, literaire non-fictie en essays. Ook werkt ze als auteur en adviseur in opdracht van musea en andere maatschappelijke organisaties.

Dit is een bewerkte versie van de interviews die eerder verschenen op de website van de RCE.

De begeleidingscommissie met v.l.n.r. Henrike Hövelmann, Christiaan Ruppert, Gerdien Verschoor en Rudi Ekkart. Foto Ruben Schipper.

Rudi Ekkart studeerde kunstgeschiedenis in Leiden. Van 1990 tot eind 2012 was hij directeur van het RKD, Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis in Den Haag en tevens hoogleraar aan het Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit Utrecht. Hij promoveerde in 1997 aan de Universiteit van Amsterdam op het proefschrift 'Portrettisten en portretten: studies over portretkunst in Holland, 1575-1650'. Hij geldt als internationaal expert wat betreft de Nederlandse portretkunst. Ook op het gebied van herkomstonderzoek naar in de Tweede Wereldoorlog geroofde kunstwerken is hij een autoriteit. Vanaf 1997 tot 2004 was Rudi Ekkart voorzitter van de Commissie Herkomst Gezocht, ook bekend als de commissie-Ekkart.

Overleven in een restauratieatelier in Theresienstadt

Sommige tijdens de oorlog vermist geraakte kunstwerken zijn nog steeds niet teruggevonden. Achter de aangifteformulieren van deze werken gaan vaak bijzondere geschiedenissen schuil.

TEKST: SILJA DE VILDER COOMBS

Een foto van het vermiste *Italiaanse Landschap* van Roelof van Vries uit 1654. Bron: Nationaal Archief, archief Stichting Nederlands Kunstbezit, toegangsnummer 2.08.42, inventarisnummer 175

Na de oorlog deed Herbert Wieth uit Amsterdam bij Stichting Nederlands Kunstbezit (SNK) aangifte van een geroofd werk. Het ging om een *Italiaans landschap* geschilderd door Roelof van Vries uit 1654. Op een foto van het schilderij is een stadsgezicht te zien met aan de rechterkant ruïnes, links een poort en op de voorgrond een paar figuren. Op het aangifteformulier staan meer details over de omstandigheden van het bezitsverlies: 'Ondergetekende had het schilderij ter restaurering medegegeven aan de restaurateurs Cohen en Morpurgo, die het in Augustus 1944 hersteld hadden in Theresienstadt, waar het werd geconfisqueerd'. Het schilderij zou door de commandant van concentratiekamp Theresienstadt in het huidige Tsjechië in beslag

zijn genomen. Op de achterkant van de foto bevindt zich een handgeschreven notitie dat het schilderij na de oorlog niet is teruggekeerd naar Nederland en in Duitsland gebleven moet zijn. Het aangifteformulier van Wieth roept veel vragen op. Wie waren Cohen en Morpurgo en waarom restaureerden zij een schilderij in Theresienstadt?

Inzet voor Joodse collega's

Herbert Wieth werd in 1908 geboren in Duitsland en verhuisde op zijn twintigste naar Nederland. In de jaren dertig begon hij als firmant bij antiquair Smits te Amsterdam, met wiens dochter hij trouwde. In 1942 werd Wieth door de Duitse bezetter aangesteld als

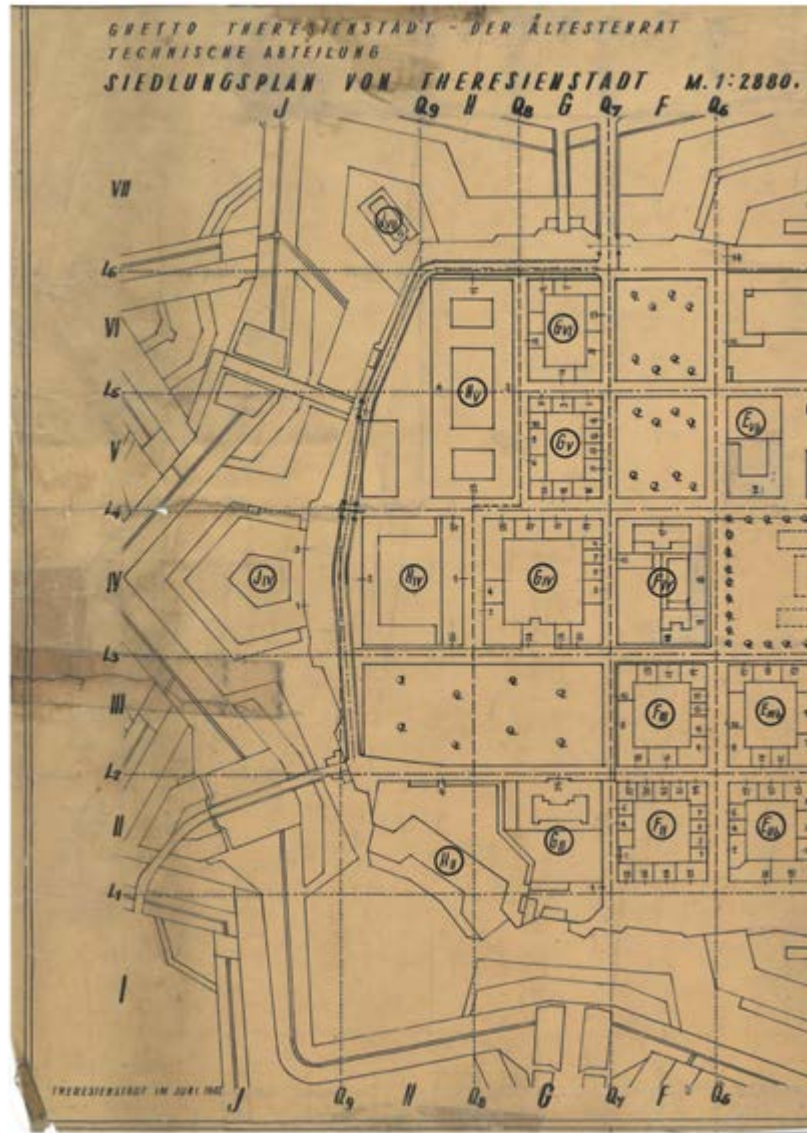

Verwalter: door de Duitse autoriteiten aangewezen zaakwaarnemers die de rechten van Joodse eigenaren overnamen en hun bedrijven beheerden. Wieth werd ingezet als Verwalter en liquidator van verschillende kunsthandels in Amsterdam en Den Haag.

Sommige Verwalters bekommerden zich niet om de Joodse eigenaren en misbruikten hun positie om zichzelf te verrijken en de kunsthandels in hun beheer te plunderen. Anderen probeerden zich juist voor de Joodse eigenaren in te zetten. In een naoorlogse verklaring schreef Herbert Wieth dat hij met zijn aanstelling de mogelijkheid zag 'iets te betekenen voor de Joden in wier zaak ik zou worden benoemd'. Na de oorlog bevestigden een aantal collega-kunsthandelaren dat hij zich tijdens de oorlog meermaals voor Joodse collega's uit de kunstwereld inzette. Zo schreef kunsthandelaar P. de Boer dat Wieth 'zich persoonlijk steeds de grootste moeite gegeven heeft om Joodsche vervolgdten te redden'.

Restauratieatelier in het getto

Een van die Joodse collega's die Wieth tijdens de Tweede Wereldoorlog hielp was Hartog Cohen (1889-1954), een in Amsterdam gevestigde schilderijenrestaurator. Wieth stelde een verklaring op waarin hij duidelijk maakte dat Cohen en zijn

Intern Aangifte formulier

Waarop aangegeven is de bezitting van SCHILDERIJEN van de kunstenaar H. WIETH, die in het Ghetto Theresienstadt in Praag gevestigd is, en die in Nederland in bezit van de heer H. WIETH, die in Nederland gevestigd is, is.

1. Voorwerp: Schilderij	SCHILDERIJEN
2. Eigenaar: H. WIETH, geboren: Roelof van Vries	Naam schilder: Vries J.V.
3. Verrekening of titel en beschrijving: Italiaans landschap.	Voorstelling: Italiaans landschap
	VOORWERPEN
	Genre:
	Naam:
	PERSOON-EIGENAAR
	Naam en/of: eigenaar (overname):
	WIETH H.
	PERSOON-KOOPER
	Naam koper (andere bezitter):
	Theresienstadt.
	KANTOOR DER NAAM
	Theresienstadt
	Bezetting: 7.3.1946

14. Het aangetuigd is te boek: H. WIETH, geboren: Roelof van Vries, die in Nederland gevestigd is, is.

15. In deze aangetuigd, H. WIETH, geboren: Roelof van Vries, die in Nederland gevestigd is, is.

16. De aangetuigd, H. WIETH, geboren: Roelof van Vries, die in Nederland gevestigd is, is.

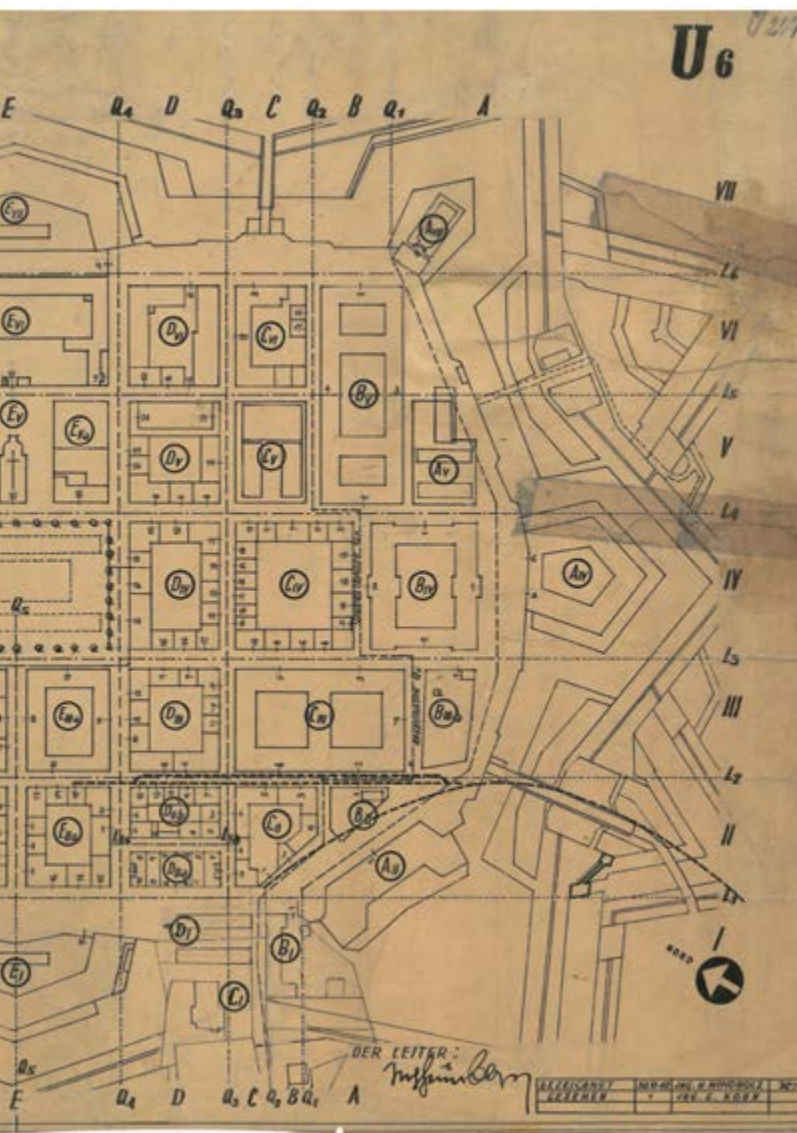
17. De aangetuigd, H. WIETH, geboren: Roelof van Vries, die in Nederland gevestigd is, is.

18. Datum: 7.3.1946

Aangifteformulier waarop H. Wieth aangifte doet van de schilderij *Italiaans landschap* van Roelof van Vries. Bron: Nationaal Archief, archief Stichting Nederlands Kunstbezit, toegangsnummer 2.08.42, inventarisnummer 761.

gezin niet op transport gesteld mochten worden, zolang Cohen opdrachten voor Wieth uitvoerde. Om het document kracht bij te zetten plaatste Wieth in het atelier van Cohen 'een groot aantal, z.g. voor regeeringspersonen in Berlijn te restaureren, belangrijke meesterwerken', maar 'in werkelijkheid waren dit slechts onbetekende schilderijen'. Wieth zorgde er meermaals voor dat Cohen niet op transport werd gesteld, en sprong volgens een verklaring van Cohen zelfs herhaaldelijk persoonlijk voor hem in de bres. Uiteindelijk lukte het Wieth om een tijdelijke officiële vergunning voor Cohen te krijgen, waardoor hij in Nederland kon blijven en als restaurator kon blijven werken.

Toch werd Cohen in Westerbork geïnterneerd. Om te voorkomen dat hij van daaruit werd gedeporteerd, zorgde Wieth ervoor dat Cohen ook daar officiële opdrachten kon uitvoeren. Uiteindelijk kon Wieth niet verhinderen dat Cohen werd gedeporteerd. Hij kon er wel voor zorgen dat hij in een restauratieatelier in het

Kaart van het getto van Theresienstadt.
Bron: State District Archives Litoměřice in
Lovosice, Collectie Ghetto Terezin,
inventarisnummer 189.

getto van Theresienstadt kon wonen en werken. Op de Jäbergasse 9 zat een restauratieatelier gevestigd, waar door de nazi's geconfisqueerde kunstwerken werden gerestaureerd en waar geïnterneerde Joodse kunstenaars leefden. In januari 1944 werd Cohen samen met kunst-schilder en antiquair Lion Morpurgo (1900-1957) en hun gezinnen op transport gezet naar Thersienstadt. Wieth bleef Morpurgo en Cohen tot aan de bevrijding materialen en te restaureren schilderijen sturen. Een van die werken was het *Italiaanse landschap* van Roelof van Vries.

Na de oorlog

Omdat Herbert Wieth een Duitser was, kreeg hij na de oorlog in Nederland de status van vijandelijk onderdaan. Dankzij de verklaringen van zijn collega's uit de kunstwereld, onder wie Hartog Cohen, werd hij ontdaan van deze status. Zo schreef Cohen dat hij een 'grootte en diepgevoelde dankbaarheid' voelde voor Wieth, omdat hij tijdens de oorlog bereid was geweest hem 'zijn grootst mogelijke hulp en bijstand te verlenen'.

Morpurgo en Cohen keerden na de bevrijding terug naar Amsterdam. Cohen zette daar zijn werkzaamheden als schilderijenrestaurator voort. Morpurgo werd de eerste naoorlogse conservator van het Joods Historisch Museum in Amsterdam. Bovendien was hij betrokken bij de SNK en ging hij samen met algemeen rijksarchivaris D.P.M. Graswinckel naar het Collecting Point in Offenbach, Duitsland, waar na de oorlog voornamelijk Joodse rituele voorwerpen, boeken en archieven bijeen werden gebracht. In Offenbach zorgde Morpurgo voor het identificeren en het naar Nederland laten terugkeren van een groot deel van de collectie van het Joods Historisch Museum en de bibliotheek Ets Haim. Zo leverde Morpurgo na de oorlog een belangrijke bijdrage aan de terugkeer van Joods Nederlands kunstbezit.

Het in Theresienstadt geconfisqueerde *Italiaanse landschap* van Roelof van Vries is tot op de dag van vandaag vermist.

Over de auteur:

Silja de Vilder Coombs is herkomstonderzoeker bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Aquarel van het interieur van een barak, door Lion Morpurgo meegenomen uit Theresienstadt. Onbekende vervaardiger. Bron: Collectie Joods Museum.

Portret van Lion Morpurgo 1952. Vervaardiger Olof Veltman. Bron: Collectie Joods Museum.

Hulp bij herkomst

In de blogserie 'Hulp bij herkomst' belichten de herkomstonderzoekers maandelijks objecten uit de NK-collectie waar zij onderzoek naar doen. Soms loopt het onderzoek naar deze voorwerpen vast omdat er bijvoorbeeld niet veel bekend is over een kunsthandelaar of verzamelaar. Door de hulp van het publiek in te schakelen hoopt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) meer informatie op te halen zodat de objecten teruggegeven kunnen worden aan hun rechtmatige eigenaren. Helpt u mee?

Hans von Bartels, *Zeegezicht met zeilschip*. Inv. nr. NK3282.

NK3282:

Zeegezicht met zeilschip

Dit zeegezicht is geschilderd in gouache, dekkende waterverf. We zien een zeilschip op een woelige zee onder een bewolkte lucht. De Duitse kunstenaar Hans von Bartels (1856-1913) maakte dit werk in 1904, waarschijnlijk in Katwijk. Het is onbekend wie het schilderij tussen 1904 en 1941 bezat. In elk geval is het in 1941 bij kunsthandel Goudstikker-Miedl terechtgekomen. In het inventarisboek van Miedl staat als inbrenger ene Kohlman uit Hilversum genoemd, een naam die ook bij zestien andere schilderijen in het inventarisboek voorkomt. Alois Miedl verkocht de schilderijen afkomstig van Kohlman met nog vijftig andere kunstwerken aan Johannes Witzig uit München, een voormalige handelscompagnon. Wie was deze Kohlman en hoe kwam hij aan het werk?

NK578-A-B:

Bokalen van glas

Deze achttiende-eeuwse bokalen zijn gegraveerd met de tekst 'DAT HET ONS WEL GAET IN ONS E OUDE DAAGEN', een verwijzing naar de momenten waarop er uit de glazen gedronken werd. Naast de decoratieve tekst zijn de bokalen voorzien van een zeilschip met drie masten, geflankeerd door een rocaille- of schelpmotief. Op 7 juni 1943 kocht het Thaulow Museum in Duitsland de drinkglazen van C.A.M. Drieman, een Amsterdams antiquair. Wie was Drieman en waar kocht hij zijn handelswaar?

Gedecoreerde bokaal met inscriptie. Inv. nr. NK578.

Mijndert van den Berg,
Riviergezicht bij Gorinchem.
Inv. nr. NK2792.

Karabagh-tapijt, van wol,
met Ghiordes-knoop. Inv.
nr. NK1080.

Ijzeren geldkist,
beschilderd met
bloem- en
bladmotieven.
Inv. nr. NK245.

**NK245:
Ijzeren geldkist**

Deze zeventiende-eeuwse geldkist is in verschillende kleuren beschilderd en rijkelijk gedecoreerd met bloemen en Hollandse tafereeltjes. Op de metalen band van het deksel staat het jaartal 1691 en een opschrift: 'Die wat spaert intijts vindt wat inde pot'. Het is onbekend aan wie de kist vóór aangaand aan en tijdens de oorlog toebehoorde. Wel weten we dat de kist op 10 juli 1946 vanuit Höchst naar Nederland terug is gebracht. De vermelding 'Höchst loot' op het aangifteformulier doet vermoeden dat het om oorlogsbuit gaat. Ook de inhoud van de kist blijft raadselachtig; binnenkort gaan we proberen om de kist – voor het eerst – te openen. Misschien levert dat nieuwe gegevens op over de oorspronkelijke eigenaar.

**NK2792 & 2794:
Twee schilderijen van
Mijndert van den Berg**

Deze twee vroegwintigste-eeuwse schilderijen van de Nederlandse kunstenaar Mijndert van den Berg zijn op onbekend moment tijdens de oorlog naar Duitsland weggevoerd. Hoe de werken hier terecht zijn gekomen en van wie ze waren is onbekend. Interessant zijn de teksten op de achterzijden van de schilderijen, namelijk: 'Orig. Sarrebr.'. Mogelijk zijn de werken dus op enig moment in de Duitse stad Saarbrücken geweest. Weet u meer over de herkomst van deze schilderijen?

Mijndert van
den Berg, *Brug
over de Dieze in
Den Bosch.* Inv.
nr. NK2794

**NK1080:
Karabagh-loper van wol**

Dit Oosterse tapijt toont een motief dat typisch is voor tapijten uit de Karabagh-regio in het huidige Azerbeidzjan. Het heeft een repetitief bloempatroon in rood-, wit-, blauw- en geelschakeringen binnen een geometrische omlijsting. De looper is vermoedelijk eind negentiende eeuw vervaardigd. Alois Miedl kocht hem van handelaar A. Tellalian. In 1941 verkocht Miedl de looper weer door aan rijksmaarschalk Hermann Göring. Is er meer bekend over de handel van Tellalian?

Zeeuwse paeremessen in het atelier van Frans Dingemans.

De NK-collectie uitgelicht: een Zeeuws boerenzakmes

Wat valt er nog te ontdekken aan het paeremes, een negentiende-eeuws boerenzakmes uit Zeeland? Deskundige Frans Dingemanse schijnt er zijn licht over.

TEKST: MICHA CLUYSENAER

FOTO'S: MARCEL KENTIN

In de negentiende eeuw droegen Zeeuwse boeren zakmessen bij zich als onderdeel van hun klederdracht. Deze messen waren bovenal gebruiksvoorwerpen maar ook bedoeld om mee te pronken. In de NK-collectie bevindt zich een typisch Zeeuws boerenzakmes, met het inventarisnummer NK496. Op het heft is als bekroning een leeuwte te zien. Op het stalen lemmet is de naam E. Quincke te lezen en in het heft staat het jaartal 1850. Tijdens het onderzoek naar de herkomst van het mes kwamen de onderzoekers bij Frans Dingemanse terecht, expert op het terrein van dit soort messen en dan vooral de met houtsnijwerk versierde heften.

Miniatuur

In de kleine werkruimte van Dingemanse in Zeeland hangt al zijn gereedschap binnen handbereik. Wanneer hij een paeremes bewerkt, restaureert of repareert, gebruikt hij dezelfde instrumenten als een beeldsnijder of beeldhouwer. Maar hij houwt niet; hij snijdt, steekt en vijlt met mesjes, beiteltjes, boortjes en vijltjes in miniatuur, want hij kerft op de vierkante millimeter. Wanneer hij hier werkt, en dat is dagelijks, hoor je naast het zacht knagend gepriegel in het palmhout van de buxusplant, het sonore geluid van meerstemmig mannengezang, Corsicaanse polyfonie. Dingemanse is behalve beeldend kunstenaar ook verzamelaar en onderzoeker van het Zeeuws boerenzakmes, waarover hij een standaardwerk schreef. Al 45 jaar is hij in de ban van het paeremes, genoemd naar de twee paarden die vaak als bekroning van het mes dienden. Dingemanse: 'Ondanks de ogenschijnlijke eenvoud van deze toegepaste volkskunst is het bepaald niet eenvoudig. Je moet als het ware om het heft heen werken. En uiteindelijk moet je als snijder precies op de millimeter uitkomen.'

Zuid-Bevelandse meester

Hoe was het voor hem om betrokken te raken bij het onderzoek? 'Het voelt als een eer, tot op de dag van vandaag. Het is toch een soort waardering van je werk.' Als verzamelaar is het altijd zijn streven geweest om aan de hand van zijn collectie het verhaal over het paeremes te vertellen. 'Ik kon het mes redelijk traceren en in context plaatsen. Er staat 1850 op, dat staat dus vast. Zonder jaartal zou ik het iets ruimer hebben gedateerd, op 1850 tot 1860.' Een aantal heften uit zijn collectie met een leeuw als bekroning is sterk verwant aan NK496. Hij schrijft ze dan ook toe aan dezelfde maker. Maar wie was dat precies? Makers uit de eerste helft van de negentiende eeuw waren destijds onbelangrijk en zijn dus onbekend gebleven. De vroegst bekende maker van dit type mesheften is geboren in 1838. Die is pas gaan snijden vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw. 'Ik geef de maker van het

.....

*'Ik kon het mes redelijk traceren
en in context plaatsen'*

.....

mes uit de NK-collectie de volgende naam: Zuid-Bevelandse meester van het eerste uur. Het is een kundig en vaardig snijder geweest, een voorloper van latere snijders. In het begin maakte hij messen zonder bekroning en later met een leeuw. Hij ging met zijn tijd mee.'

Vroom

Kan Dingemanse misschien iets zeggen over de mogelijke eerste eigenaar? 'Het is niet te bewijzen, maar vermoedelijk moeten we zowel maker als opdrachtgever in katholieke hoek zoeken, te oordelen naar de afbeelding op het

Frans Dingemanse in zijn werkplaats.

.....
*‘Het heft toont als
 thematiek de strijd
 tussen goed en
 kwaad’*
 .....

Het Zeeuwse paeremes was onderwerp van de blogreeks Hulp bij herkomst. In deze maandelijkse rubriek wordt een NK-object en het herkomstonderzoek ernaar toegelicht en eindigt met een oproep aan breed publiek om extra informatie over het object te delen met de RCE. De grootste interesse en informatietoever kwam uit Zeeland en een interview met een van de herkomstonderzoekers werd afgenomen voor het radioprogramma Goedemorgen Zeeland. Ook op NPO Radio 5 werd aandacht aan het object geschonken door een interview met Frans Dingemanse uit te zenden. Het werd veelvuldig online gedeeld op Zeeuwse fora en Facebookgroepen en reacties richtten zich op de eigenaar van het mes. Door kennis te nemen van persoonlijke verhalen wordt het mogelijk om nieuwe perspectieven op dit tot nu toe onderbelichte object te werpen.

Tekst: Laurie Gnade

mesheft.’ Dingemanse legt uit: ‘Walcheren was protestant en Zuid-Beveland was in de negentiende eeuw deels rooms-katholiek, deels protestant. Op typisch katholieke heften staan vaak afbeeldingen van Christus aan het kruis of wordt het lijdensverhaal getoond in symbolen. Zoals de haan die kraaide toen Petrus Jezus verloochende, de drie dobbelstenen waarmee om het kleed van Jezus werd gedobbelde, een hamer om de spijkers in het kruis te slaan en een nijptang om ze er weer uit te halen.’ Het heft uit de NK-collectie toont als thematiek de strijd tussen goed en kwaad waarbij goed overwint. Het vertelt ook het verhaal van de overwinning van het geloof op het ongeloof. ‘We zien een leeuw in gevecht met een slang. Dat refereert aan de Bijbelse spreuk ‘Dit zal u de kop vermorselen, en gij zult het de hiel vermorselen’. De opdrachtgever zal naar alle waarschijnlijkheid hebben gevraagd om dit door katholieken geliefde thema. Uit de afbeelding kunnen we dus afleiden dat de eigenaar katholiek was.’

Bedrijfslogo

De mesheftensnijder maakte het heft en ging daarmee naar de maljenier in Middelburg of Goes, een handelaar in metaalwaren, zo vertelt Dingemanse. Die leverde het lemmet en een ring van alpaca, een legering die op zilver lijkt. De maljenier zette het mes in elkaar en leverde de schede erbij. Bijna alle lemmeten kwamen uit de messen- en scharenhoofdstad Solingen, ten noorden van Keulen. Mes en lemmet hebben dus meestal niets of niet veel met elkaar te maken en dat geldt ook voor ‘ons’ mes.

En de naam E. Quincke dan, wiens naam in het stalen lemmet is te lezen? Deze naam is Dingemanse nooit eerder tegengekomen. Wel doet hij er een suggestie voor: ‘Een ijzerhandel

met voldoende omzet kon bij zijn bestelling in Solingen vragen om de bedrijfsnaam op het lemmet te zetten, als een soort bedrijfslogo. Zo had je messen met de namen Fabery de Jonge, Van Oers, Snoep, de Muynck. Dat waren de winkels waar je je ijzerwaren kocht en dus ook je mes.’

Gekocht uit boedel

Onderzoek wees uit dat het mes uit de NK-collectie in 1943 door het Klängenmuseum in Solingen is gekocht bij antiquair Weegenaar op de Frederikstraat in Den Haag. Dingemanse heeft in dat museum zelf ook wel eens een Zeeuws boerenmes gezien. Een mes uit de volkskunst sfeer past volgens hem prima in de collectie. Maar hoe komt een Haagse antiquair aan een Zeeuws boerenmes? Dingemanse heeft wel een vermoeden: ‘Gewoon gekocht uit een boedel in Zuid-Beveland. Daar komen niet alleen Zeeuwse antiquairs op af, maar ook Haagse en Amsterdamse. Die hebben diepere zakken, willen er meer voor betalen en zo belandt het in Den Haag. Er is altijd al handel in deze messen geweest. Engelse toeristen kochten de messen in de negentiende eeuw al als souvenir in Zeeland. Later namen Nederlandse handelaren ze weer mee terug. Aangeschaft op Portobello Road, de grote antiekmarkt in Notting Hill.’

De kans dat de herkomstonderzoekers de rechtmatige eigenaar of erfgenaam van het mes weten te traceren, acht Dingemanse heel klein. ‘De blog van Hulp bij Herkomst over het paeremes kreeg veel aandacht in de media, maar voor zo’n voorwerp zal het lastig worden.’

Over de auteur:

Micha Cluysenaer is zelfstandig historisch onderzoeker.

Tapijten:

bijzondere persoonlijke
NK-stukken zonder eigenaar

NK3417 Oosters tapijt, van wol,
geknoopt. Rood fond met rand in
blauw, rood, geel, groen.

In de NK-collectie bevinden zich tientallen tapijten en kleden, waaronder enkele Chinese tapijten. De tapijten hebben een lage herkenningswaarde en vertonen grote overeenkomsten. Ook de toeschrijvingen zijn vaak onjuist of onvolledig. Dit bemoeilijkt het onderzoek naar deze objecten.

TEKST: LAURIE GNADE

Geliefde kunstobjecten

In de achttiende eeuw werden tapijten een populair luxeproduct en woonaccessoire. Vanaf dat moment was er een lucratieve handel in tapijten. Er waren voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog veel tapijten in omloop, zoals luxueuze wand- en vloertapijten met een hoge economische waarde. Deze hadden vaak een specifieke culturele en artistieke achtergrond die geliefd was bij verzamelaars.

De bijzondere tapijten werden regelmatig geroofd of geconfisqueerd, of via handelaren doorverkocht. Dit waren overwegend waardevolle 'oosterse tapijten', een paraplueterm voor handgemaakte vloertapijten uit India, Pakistan, Afghanistan en het voormalige Perzië. Doordat er geen onderscheid werd gemaakt tussen de verschillende varianten en typen werden tapijten vaak onjuist benoemd of tot een verkeerd type toegeschreven.

Zoektocht naar de rechtmatige eigenaar

In de periode 1933-1945 zijn complete inboedels van voornamelijk Joodse en andere vervolgte bevolkingsgroepen in beslag genomen of afgestaan aan roofinstellingen zoals Lippmann, Rosenthal & Co. Ook werden inboedels vaak na deportatie geveild, in beslag genomen of geroofd. Dankzij de gedetailleerde documentatie van handelaren en roofinstellingen zijn veel van deze stukken na de oorlog naar Nederland teruggebracht.

In april tot juni 1950 werd in het Rijksmuseum Amsterdam een claimtentoonstelling gehouden. Hier werden tal van teruggebrachte objecten, waaronder tapijten, tentoongesteld in de hoop dat rechtmatige eigenaren hun gestolen of verloren objecten zouden herkennen. Bij de tentoonstelling lagen bijna alle tapijten echter opgerold, waardoor identificatie alleen op basis van grootte en motief mogelijk was. De vaak generieke omschrijving van vermiste tapijt bood meestal onvoldoende herkenningspunten voor restitutie.

De stukken die niet geclaimd of gerestitueerd werden, kregen een plek in de NK-collectie.

Herkomstonderzoek

Uit de thans beschikbare documentatie is helaas niet altijd te achterhalen waarom deze tapijten naar Nederland teruggebracht zijn of wie de oorspronkelijke eigenaar was. Naast de omschrijving en maat is er vaak geen verdere informatie. Ook zijn er bijna nooit etiketten of merken op het tapijt te vinden. Om het onderzoek naar de tapijten uit de NK-collectie te vergemakkelijken zijn ze opgedeeld in clusters. Vervolgens zijn ze vergeleken met de documentatie die bewaard is gebleven, zoals de administratie van Alois Miedl die de kunsthandel van Jacques Goudstikker in Amsterdam overnam in 1940. Omdat tapijten soms op verschillende manieren werden opgemeten of kunnen krimpen is rekening gehouden met een marge van vijf centimeter.

Door de afwezigheid van specifieke kenmerken en herkomstgegevens blijft het onderzoek naar deze tapijten uiterst lastig. En daarmee ook de zoektocht naar de vroegere eigenaar. Het persoonlijke verhaal waarvan deze tapijten deel uitmaken kan hierdoor (nog) niet verteld worden.

Over de auteur:

Laurie Gnade is herkomstonderzoeker bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

NK1092 Karabagh-tapijt, van wol, geknoopt.

NK1069 Hamadan-tapijt, van wol en katoen, met Ghiordes-knoop.

NK1056 Heriz-tapijt, van wol, geknoopt. Meerkleurige decoratie op roodkleurig fond met blauw kader.

NK1015 Kaukasisch kleeft van wol.

NK1011 Ersari-kleeft van wol, met rood fond en oneindig rapport van Afghan Ersari gülls.

NK1006 Perzisch kleeft van wol in de hoofdkleur: karmijnrood en bruin (mogelijk Senneh-tapijt).

NK1003 Mahal-tapijt van wol en katoen, geknoopt, op donkerblauw.

Huidige stand onderzoek NK-collectie

In de NK-collectie bevinden zich ruim 3300 objecten, waaronder schilderijen, tapijten, serviesgoed en tegels. Ruim een derde is schilderijen. Afhankelijk van hoe geteld wordt, is het getal hoger of lager. Een servies bestaande uit twaalf delen wordt door een herkomstonderzoeker als één object geteld, terwijl een collectiebeheerder twaalf delen telt.

Voor het herkomstonderzoek gaan we uit van 3275 NK-nummers, waarvan sommige uit een serie objecten bestaan. Per 1 juli 2023 zijn er van deze 3275 te onderzoeken objecten 855 onderzocht. Bij ongeveer 30 objecten heeft nieuwe informatie ervoor gezorgd dat de RCE nabestaanden van de oorspronkelijke eigenaar kan gaan benaderen.

Deze voortgangsrapportage bevat een overzicht van de werkzaamheden ten behoeve van het onderzoek naar de NK-collectie 2022-2025. Dit is de eerste deelrapportage.